

Ο ΑΔΙΑΝΟΗΤΟΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ «ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ» ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ

Ι. Οι περιπέτειες της ετερότητας καλά κρατούν¹

Μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου η Ελλάδα μπήκε σε τροχιά *αυξανόμενης* πολιτισμικής διαφοροποίησης. Σε αυτό συνέβαλαν αποφασιστικά οι διεθνείς εξελίξεις. Η επικράτηση της παγκοσμιοποίησης, οι ανακατατάξεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο σε συνδυασμό με το άνοιγμα των συνόρων και την αύξηση των πληθυσμιακών μετακινήσεων δημιούργησαν μια σημαντική δυναμική που εξέθεσε με ένταση την Ελλάδα σε νέες μορφές ετερότητας.² Από την άλλη, η θεσμική εμβάθυνση της σχέσης της χώρας μας με την ΕΕ και η διαδικασία του «εξευρωπαϊσμού» παρήγαγαν πιέσεις τουλάχιστον για μια πιο ανεκτική νομοθεσία σε ζητήματα μειονοτήτων και μεταναστών την ίδια στιγμή, βέβαια, που η κρίση στα Βαλκάνια και η αναμόχλευση των εθνικιστικών παθών είχαν τις αντίθετες επιπτώσεις: ενέπλεξαν την Ελλάδα σε αυτό που ονομάζεται «Μακεδονικό ζήτημα» και σε αναθέρμανση του εθνικισμού γύρω από το ιδεολόγημα του «ανασφαλούς έθνους».

Όλα τα παραπάνω καταγράφηκαν μέσα στην κοινωνία, όπου την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα είχαμε μια «έκρηξη της πολιτισμικής διαφοράς».³ Επιμένω σε αυτή τη φράση, η οποία κατά τη γνώμη μου συνοψίζει τη μεγάλη και απότομη ανά-

Ο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης διδάσκει κοινωνική ανθρωπολογία στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

πτυξη ενός φαινομένου που έχει πολλές όψεις και καλύπτει ένα ευρύ πεδίο καθημερινών αντιλήψεων και πρακτικών. Η έκρηξη της διαφοράς δεν ευνοήθηκε μόνο από σημαντικές διεθνείς εξελίξεις αλλά και από τον συντελούμενο εκδημοκρατισμό. Αν η μαζική έλευση ξένων μεταναστών στην Ελλάδα ήταν η μια της όψη, η ανάπτυξη μειονοτικών κινήσεων και διεκδικήσεων υπήρξε μια άλλη, εξίσου βασική. Όμως, η δημόσια παρουσία τόσο παλαιότερων (απωθημένων) όσο και νεότερων μορφών ετερότητας βρέθηκε αντιμετώπιση με, συχνά, ανυπερέβλητα εμπόδια. Παρά την από τα πάνω προώθηση πολιτικών «πολυπολιτισμικότητας»⁴ –στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προτάγματος της «κοινωνίας πολιτών» και της ανοχής απέναντι στο διαφορετικό–, για άλλη μια φορά μέσα στον εικοστό αιώνα η *ετερότητα απωθήθηκε στο ανεπίσημο περιθώριο*.⁵ Μόνο στη σφαίρα της πολιτισμικής οικειότητας, δηλαδή στην άτυπη καθημερινή κοινωνικότητα, εκεί, αποδυναμωμένη και ταπεινωμένη, ήταν ανεκτή –πάντα υπό προϋποθέσεις και με την προσδοκία του μετασχηματισμού της.⁶ Μπροστά στην αμηχανία ή ακόμη και την ανοικτή εχθρότητα του ελληνικού κράτους ο βίος της ετερότητας αποδείχτηκε, λοιπόν, περιπετειώδης.

Η κατάσταση αυτή όχι απλώς δεν βελτιώθηκε, αλλά μάλλον έγινε χειρότερη τα τελευταία χρόνια. Οι μαζικές παράτυπες εισροές μεταναστών και προσφύγων εξ Ανατολών, που ξεκίνησαν μετά το 2001, συνέχισαν να εντείνονται, καθώς αυξάνεται η γεωπολιτική αστάθεια στις περιφέρειες της Ευρώπης. Όμως, και οι εσωτερικές συνθήκες αντιμετώπισης του σοβαρού αυτού προβλήματος επιδεινώθηκαν, ιδιαίτερα μετά την είσοδο της πτωχευμένης Ελλάδας σε καθεστώς δημοσιονομικής επιτήρησης το 2010, τη φτωχοποίηση της ελληνικής κοινωνίας, τη θεαματική άνοδο της ξενοφοβικής Ακροδεξιάς και τις τεκτονικές ανακατατάξεις στο πολιτικό σύστημα. Εμβληματικά θύματα αυτής της κατάστασης, χιλιάδες μετανάστες χωρίς χαρτιά και πρόσφυγες –και όχι μόνον αυτοί– υφίστανται την ξενοφοβική συμπεριφορά στις ποικίλες της εκδοχές, τίθενται στο κοινωνικό περιθώριο, γενόμενοι συχνά αντικείμενο στυγνής εκμετάλλευσης, και στερούνται βασικών τους δικαιωμάτων. Ανάλογα ισχύουν όσον αφορά στην αντιμετώπιση άλλων εθνοπολιτισμικών, έμφυλων και σεξουαλικών μειοψηφιών. Δεν υπάρχει αμφιβολία: *ο βίος της ετερότητας στη χώρα μας συνεχίζει –και με το παραπάνω– να είναι περιπετειώδης*.

Οι περιπέτειες της ετερότητας, λοιπόν, καλά κρατούν. Την ίδια στιγμή μάλιστα που αποκτούν ιδιαίτερα βίαιο περιεχόμενο. Στο παρόν κείμενο θέλω να περιοριστώ στο «μεταναστευτικό» και ειδικότερα στη βίαιη αντιμετώπιση των μεταναστών. Μιλώντας για το μεταναστευτικό αναφέρομαι στο ακανθώδες ζήτημα στο οποίο συναιρέθηκαν δύο άλλα, ιστορικής σημασίας ζητήματα, το «κοινωνικό» και το «εθνικό». Στις κοινωνικές περιφέρειες και ιδιαίτερα

στη σφαίρα της άτυπης οικονομίας προστέθηκε ένα νέου τύπου εργατικό προλεταριάτο που εργάζεται σε συνθήκες μεγάλης επισφάλειας. Από την άλλη πλευρά, η εισροή των μεταναστών διακίνησε φόβους για την «καθαρότητα» του εθνικού σώματος και έθεσε σημαντικά ερωτήματα για τα όρια της πολιτικής κοινότητας των Ελλήνων. Υπ' αυτούς τους όρους, σε συνθήκες πίεσης στην «εύθραυστη» εθνική ταυτότητα, το μεταναστευτικό αποτέλεσε προνομιακό τόπο ανάδειξης της ξενοφοβικής Ακροδεξιάς και πεδίο έντονων συγκρούσεων ανάμεσα σε ομάδες και κατηγορίες με διαφορετικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς που ιστορικά παραπέμπουν στις εμφύλιες διαιρέσεις της ελληνικής κοινωνίας. Εν τέλει, κατέστη ένας από τους σημαντικούς χώρους διαμόρφωσης της κοινωνικής και πολιτικής δυναμικής που μετασχηματίζει την Ελλάδα.

Εδώ με ενδιαφέρει να κατανοήσω *πώς η έκρηξη της διαφοράς στη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας μετατράπηκε σε ανεξέλεγκτη έκρηξη βίας απέναντι σε αυτόν που διαφέρει –ιδιαίτερα τον αφροασιάτη μετανάστη χωρίς χαρτιά*. Βίας ενεργητικής, συχνά δολοφονικής, κυρίως εναντίον μεταναστών από άτομα ή οργανωμένες ομάδες, με αποκορύφωμα την αποτροπιαστική δολοφονία του Σαχζάτ Λουκμάν τον Ιανουάριο του 2013. Παθητικής βίας, απότοκης αποτρεπτικών ή κατασταλτικών πολιτικών απέναντι σε μετανάστες, όπως αυτοί που πληρώνουν με τη ζωή τους την προσπάθεια να διασχίσουν παράτυπα τα «δολοφονικά» πλέον θαλάσσια σύνορα στο Αιγαίο. Η βία έχει μετατραπεί σε ενδημικό χαρακτηριστικό του μεταναστευτικού ζητήματος.

Θα προσεγγίσω το θέμα μου εστιάζοντας στη θεμελιακή τροπικότητα που διέπει την υποδοχή των ξένων μεταναστών, τη «φιλοξενία».⁷ Σήμερα, πλέον, μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα όχι μόνο για «κρίση της φιλοξενίας»,⁸ αλλά για τη δραματική κλιμάκωση της ξενοφοβίας, για μια ρατσιστική υποτροπή που διχάζει και πολιτικοποιεί το πεδίο της φιλοξενίας.⁹ Μεθοδολογικά, θα αναλύσω τη βαθειά αυτή πολιτισμική διεργασία συνδυάζοντας την ανάλυση των ανεπίσημων καθημερινών πρακτικών με την έστω επιλεκτική παρακολούθηση των εξελίξεων στη σφαίρα του επίσημου λόγου και, κυρίως, των επίσημων θεσμοθετήσεων και πολιτικών. Με άξονα τους μετασχηματισμούς στη φιλοξενία –την κρίση της και στη συνέχεια την πολιτικοποίησή της– και τις θεσμικές ταλαντεύσεις στην κρατική διαχείριση της διαφοράς θα προσπαθήσω να σκεφθώ πάνω στις πρόσφατες εξελίξεις γύρω από το μεταναστευτικό. Θα επιχειρήσω να δείξω πώς η μετάθεση του κέντρου βάρους της πολιτικής στο χαμηλό επίπεδο, την οποία προκάλεσε η κρίση, ευνόησε την ανάπτυξη στρατηγικών ρατσιστικής βίας από την Ακροδεξιά και τη διάχυση των ξενοφοβικών αντανάκλαστικών. Έτσι, μετατράπηκαν οι χώροι της πολιτισμικής οικειότητας σε πεδία σύγκρουσης και η φιλοξενία σε πολιτικό διακύβευμα. Μια τέτοια

προσέγγιση του μεταναστευτικού μάς επιτρέπει να αφουγκραστούμε καλύτερα βαθύτερες αλλαγές στη σφαίρα των πολιτισμικών αντιλήψεων αλλά και πρόσφατους πολιτικούς μετασχηματισμούς ιδιαίτερα στον χώρο της Ακροδεξιάς.

2. Η φιλοξενία ως παραδειγματική δομή του καθεστώτος της διαφορετικότητας και το εξομοιωτικό μοντέλο

Πρώτα, λοιπόν, δύο κουβέντες για τα εννοιολογικά εργαλεία που θα χρησιμοποιήσω, έννοιες που σχολιάζονται διεξοδικά στο *Περιπέτειες της ετερότητας*. Εκεί η φιλοξενία αναλύεται διεξοδικά ως *τμηματική πρακτική*. Αντιμετωπίζεται, δηλαδή, ως παραδειγματική ενός συστήματος αντιλήψεων για τη διαφορά που ονόμασα ελληνικό «καθεστώς της διαφορετικότητας» και, ειδικότερα, της *εξομοιωτικής τροπής* αυτού του καθεστώτος.¹⁰

Ας θυμηθούμε πολύ συνοπτικά το σχετικό επιχείρημα. Η «πολιτισμικά ορισμένη πρόσληψη της διαφοράς όπως αυτή ιστορικά συντελείται τόσο στη σφαίρα του επίσημου (κρατικού) λόγου όσο και σε αυτήν των ανεπίσημων καθημερινών πρακτικών»,¹¹ δηλαδή το ελληνικό καθεστώς της διαφορετικότητας, προέκυψε ως σύνθεση δύο μεγάλων παραδόσεων που ανάγονται στον 19ο αιώνα –του οθωμανικού μιλέτ και του νεωτερικού έθνους.

Στην παράδοση του οθωμανικού συστήματος των μιλέτ επικρατούσε η αντίληψη της *σχετικής διαφοράς*. Σε αυτή την παράδοση, στοιχείο της οποίας συναντάμε ακόμη και σήμερα, ο «ξένος» που ορίζεται στενά ως ο μη συγγενής και που μπορεί να είναι ο γείτονας, ο κάτοικος του διπλανού χωριού ή μιας άλλης περιοχής, αντιμετωπίζεται με μεγάλη δυσπιστία, για να μην πούμε εχθρότητα, και συχνά γίνεται αντικείμενο ανταγωνισμού. Μιλάμε, για να χρησιμοποιήσω έναν σημερινό όρο, για μια εκδοχή «ξενοφοβίας», βαθιά εγκατεστημένη στην καθημερινή κοινωνικότητα και στενά συνδεδεμένη με μια αξιακή ιεραρχία που έχει πάντα στην κορυφή της την οικεία ταυτότητα. Ωστόσο, αν και η ετερότητα απαξιώνεται καθώς αντιμετωπίζεται αντιστικτικά προς την ομοιότητα, *γίνεται ανεκτή διότι θεωρείται μετατρέψιμη στο αντίθετό της*. Μια σειρά από πρακτικές, οι οποίες εξέφραζαν τον τμηματικό ανταγωνισμό ανάμεσα σε συγγενειακές, τοπικές ή εθνοπολιτισμικές ομάδες, διασφάλιζαν ότι ο σημερινός εχθρός μπορούσε να γίνει αυριανός σύμμαχος και φίλος και, σε αυτή τη βάση, παρήγαγαν την κοινωνικότητα μέσα στην καθημερινότητα.¹² Η δυνατότητα του εκάστοτε ανταγωνιστικού «άλλου» ως αμυνόμενου να απαντήσει σε μια πρόκληση, δυνατότητα που απέρρευε από τη θέση που κατείχε στο ίδιο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο με τον επιτιθέμενο και την κατοχή ενός κοινού αποθέματος δεξιοτήτων και πολιτισμικών ικανοτήτων, μαζί με τη διάχυση του παιγνιδιού των προκλήσεων και των απαντήσεων σε πολλαπλές κατευθύνσεις και επίπεδα, επέτρεπαν όχι μόνο τη στα-

διακή σχετικοποίηση της αντιπαλότητας αλλά και τον μετασχηματισμό στο αντίθετό της.

Αντίθετα, στην παράδοση του εθνικισμού –που διείπε τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους– η *διαφορά θεωρείται απόλυτη* ως φέρουσα ένα ουσιαστικό περιεχόμενο. Η έμφαση είναι στην οργανική και άρα αναλλοίωτη εθνική ταυτότητα. «Το αίμα νερό δεν γίνεται»: ο «εθνικός άλλος», ιδιαίτερα ο βαλκάνιος γείτονας, υποτίθεται ότι παραμένει διαχρονικά διαφορετικός, διασφαλίζοντας έτσι το διαχρονικά αναλλοίωτο της οικείας εθνικής ταυτότητας. Εξίσου απόλυτη είναι και η επίσημη δυσανεξία προς το εθνικά «άλλο», σύμφωνα με το εθνο-ρομαντικό αξίωμα «ένας λαός, ένα έθνος, ένα κράτος».

Είναι εμφανές ότι οι δύο αυτές παραδόσεις υπήρξαν λογικά αντίθετες. Η *σύνθεσή* τους σε μια σχετικά ενιαία αντίληψη επετεύχθη σταδιακά, στη διάρκεια του 20ού αιώνα, στη βάση της *διάκρισης του επιπέδου του επίσημου λόγου και της επίσημης πολιτικής από το επίπεδο των ανεπίσημων πρακτικών της καθημερινότητας, διάκριση ιδιαίτερα έντονη στην ελληνική περίπτωση*.¹³ Στο επίπεδο του επίσημου –κυρίως κρατικού αλλά όχι μόνο– λόγου και των επίσημων θεσμών –της εκκλησίας, του σχολείου ή του στρατού– επικράτησε η εθνικιστική αντίληψη της απόλυτης διαφοράς και η ακραία δυσανεξία προς το διαφορετικό,¹⁴ κάτι που άρχισε να αλλάζει, αργά και αντιφατικά, μόλις πρόσφατα στο πλαίσιο του «εξευρωπαϊσμού». Αντίθετα, στην ανεπίσημη σφαίρα της καθημερινότητας αξιοποιήθηκε ρεαλιστικά η πρώτη παράδοση της τμηματικότητας και της σχετικής διαφοράς: σύμφωνα με αυτήν, το διαφορετικό είναι ανεκτό υπό την προϋπόθεση ότι δεν προβάλλεται στο επίσημο επίπεδο ούτε διεκδικεί την επίσημη αναγνώριση, αλλά αντίθετα σταδιακά μετατρέπεται σε όμοιο. Έτσι, η *εξομοίωση τέθηκε στην υπηρεσία της εθνικής ομογενοποίησης*.

Σε μια προσπάθεια κατανόησης των ταλαντεύσεων του επίσημου λόγου στη Γαλλία, τη Γερμανία και τις ΗΠΑ ανάμεσα σε μια αφομοιωτική και μια διαφοριστική κατεύθυνση, ο Rogers Brubaker (Ρότζερς Βρουμπέικερ) προτείνει τη διάκριση *δύο εκδοχών της αφομοίωσης*, τη «γενική» και την «ειδική».¹⁵ Η γενική και αφηρημένη εκδοχή της αφομοίωσης παραπέμπει στη *διαδικασία επίτευξης της ομοιότητας* που δεν είναι αναγκαστικό να είναι πλήρης. Η ειδική και οργανική εκδοχή, από την άλλη πλευρά, αναφέρεται στην αφομοίωση ως μια *κατάσταση κοινής ταυτότητας*, δηλαδή στην πλήρη απορρόφηση και ενσωμάτωση με την οργανική έννοια του όρου. Ενώ στις παραπάνω χώρες, λοιπόν, έχουμε έναν μετασχηματισμό του επίσημου λόγου στον χρόνο –μετά από μια διαφοριστική παρένθεση τη δεκαετία του '80– από την ειδική στη γενική αφομοίωση, στην ελληνική περίπτωση ο επίσημος λόγος μοιάζει να έχει μεγαλύτερη σταθερότητα, αφού η διαδικασιακή και η οργανική εκδοχή της αφομοίωσης συνυπάρχουν ως «βάση»

και «εποικοδόμημα» του καθεστώτος διαφορετικότητας. Στην Ελλάδα μπορούμε να πούμε ότι η αφομοιωτική βία του κράτους μετριάζεται ως έναν βαθμό από τις εξομοιωτικές πρακτικές της καθημερινότητας, οι οποίες διαθέτουν μια σχετικότητα, αφού αντιλαμβάνονται την αφομοίωση ως διαδικασία –«μεταβατική» και υλοποιήσιμη μόνο ως «έναν βαθμό», όπως ακριβώς ο Brubaker περιγράφει τη «γενική» της εκδοχή. Η συνύπαρξη των δύο εκδοχών της αφομοίωσης στο ίδιο σύστημα αντιλήψεων της διαφοράς έχει προσφέρει σ' αυτό το σύστημα σημαντική πλαστικότητα και άρα μεγάλη αντοχή στο χρόνο –εκείνες ακριβώς τις ιδιότητες που το κάνουν ένα πραγματικό καθεστώς.

Αυτή την εξομοιωτική τροπή, που αποτελεί μια *διαχρονική πολιτισμική σταθερά*, εκφράζει η φιλοξενία, η οποία υπ' αυτή την έννοια αποτελεί το σήμα κατατεθέν του ελληνικού καθεστώτος διαφορετικότητας. Όπως διεξοδικά έχω δείξει, η φιλοξενία δεν είναι μόνο επιτελεστική εκδήλωση ανοικτότητας –που κατά κάποιο τρόπο εξισορροπεί τη γενικευμένη δυσπιστία απέναντι στον ξένο. Είναι ταυτόχρονα μια *ιεραρχική δομή*: κατανέμει άνισα το δικαίωμα στη δράση ανάμεσα στον οικοδεσπότη και τον φιλοξενούμενο, δίνει προβάδισμα στον πρώτο, ενώ τοποθετεί τον δεύτερο στη θέση του εκπαιδευόμενου, φορτώνοντάς τον με την υποχρέωση να μετατρέψει την ταυτότητά του κατά τα πρότυπα της κοινωνίας υποδοχής.

Στις ποικίλες εκδοχές της φιλοξενίας, οι οποίες τόσο διεξοδικά έχουν μελετηθεί από κοινωνικούς ανθρωπολόγους, βρίσκουμε λοιπόν τον πυρήνα της *σχετικότητας* που διαπερνά την ανεπίσημη κοινωνικότητα και γενικότερα τη σφαίρα της πολιτισμικής οικειότητας: οι ταυτότητες είναι σχετικές και τα όριά τους «διαπραγματεύσιμα». Ταυτόχρονα, όμως, διαπιστώνουμε το ιεραρχικό υπόβαθρο της σχέσης: η έκβαση της διαπραγμάτευσης είναι προδιαγεγραμμένη, αφού παίρνει ως μέτρο την ταυτότητα του οικοδεσπότη. Η εξομοίωση δεν είναι μια συμμετρική διαδικασία αμοιβαίων συγκλίσεων αλλά μονόπλευρη κίνηση ατελούς ταύτισης του ξένου με τον οικοδεσπότη.¹⁶

Ειδικότερα στην περίπτωση των ξένων μεταναστών στους οποίους εφαρμόζεται αυτή η λογική, η διαφορετική τους ταυτότητα ως φιλοξενούμενων είναι ανεκτή, αρκεί να παραμένει στη σφαίρα της πολιτισμικής οικειότητας, χωρίς αξιώσεις δημόσιας προβολής και αναγνώρισης. Ακόμη περισσότερο, στον βαθμό που μιλάμε για ξένους που ήρθαν για να μείνουν και άρα φιλοδοξούν να εγκατασταθούν, να βρουν δουλειά και να κάνουν οικογένεια, η ανοχή προς την ετερότητά τους συνοδεύεται από την προσδοκία ότι θα υπάρξει ανταπόδοση. Και αυτή δεν μπορεί να είναι άλλη παρά η εγκατάλειψη της οικείας τους ταυτότητας και η σταδιακή υιοθέτηση της ταυτότητας του οικοδεσπότη. Έτσι, ως καλοί μαθητές, έμπρακτα θα αναγνωρίσουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα αυτού που τους προσφέρεται, για να διασφαλίσουν εν τέλει μια πιο μόνιμη θέση στην κοινωνία

υποδοχής. Μιλάμε για το *μοντέλο της κοινωνικής ένταξης μέσω της εξομοίωσης*.

Για την περιγραφή του φαινομένου συχνά χρησιμοποιούνται οι όροι «ξеноφοβία» και «ρατσισμός» που αποτελούν το βασικό εννοιολογικό οπλοστάσιο του επίσημου (επιστημονικού, θεσμικού και πολιτικού) λόγου γύρω από το «μεταναστευτικό». Εδώ θα ήθελα να δώσω κάποιες διευκρινίσεις σχετικά με τη χρήση τους. Ο όρος «ξеноφοβία» στη γενική και ευρεία του χρήση¹⁷ παραπέμπει στον «φόβο» των «ξένων». Και οι δύο λέξεις σηκώνουν πολλή συζήτηση, κυρίως λόγω της νοηματικής τους ευρύτητας. Απλώς να επισημάνω ότι σε *επίσημες* χρήσεις του όρου ξеноφοβία, «ξένοι» νοούνται είτε οι ξένοι μετανάστες είτε ομάδες ανθρώπων που προσλαμβάνονται στη βάση της ορατής τους ετερότητας. Επίσης να διευκρινίσω ότι σε κάθε περίπτωση όσο η ξενότητα του «άλλου» είναι μια σχετική κατηγορία το περιεχόμενο της οποίας ποικίλλει στον χώρο και τον χρόνο άλλο τόσο η ξеноφοβία είναι μια διαβαθμισμένη έννοια που παίρνει ποικίλες μορφές. Μπορεί να ποικίλλει σε σχέση με τον βαθμό και το είδος της αναγνώρισης του ξένου –οπτικής, λεκτικής, επιτελεστικής. Μπορεί να είναι παθητική –να συνίσταται στην αποστροφή του βλέμματος και στην άρνηση του χαιρετισμού και άρα να στερεί από τον ξένο τη στοιχειώδη αναγνώριση στην καθημερινότητα–, ενεργητική ή ακόμη και βίαια επιθετική. Μπορεί να είναι συγκαλυμμένη –συχνά κάτω από μια προσχηματική ετεροφιλία– ή ρητά εκφρασμένη με λέξεις ή και βίαιες πράξεις. Μπορεί να είναι ανεπίσημη –να εκφράζεται από απλούς ανθρώπους στην καθημερινότητά τους– ή επίσημη, με προνομιακούς φορείς πολιτικά κόμματα, οργανωμένες συλλογικότητες ή ακόμη και το κράτος. Αναλυτικά, μπορεί να διακριθεί σε δομική, καταστασιακή ή στρατηγική.

Ο ρατσισμός, από την άλλη μεριά, που στη στενή του εκδοχή προσλαμβάνει την ετερότητα με αναφορά σε βιολογικές κατηγορίες (όπως η «φυλή»), συνδυάζει την προκατάληψη με τη διάκριση απέναντι στο φυλετικά διαφορετικό στη βάση μιας φυσικοποιημένης αξιακής ιεραρχίας. Παρά τις ποικίλες μεταμορφώσεις του στο επίπεδο του λόγου σε ρατσισμό με ή χωρίς «φυλή» (τον λεγόμενο νεορατσισμό) ή σε «πολιτισμικό φονταμενταλισμό», στο επίπεδο της συμπεριφοράς αποτελεί μια διαρκή υπενθύμιση των εξουσιαστικών και χειραγωγικών επιπτώσεων κάθε διάκρισης.

Τέλος, στη βάση των παραπάνω διευκρινίσεων θα ήθελα να υπογραμμίσω δύο σημεία που κατά τη γνώμη μου είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Πρώτον, το *εξομοιωτικό μοντέλο της φιλοξενίας έχει ξеноφοβικές καταβολές*. *Ξеноφοβία και φιλοξενία αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος*: παρά τον αντίθετο προσανατολισμό τους – η πρώτη προς την κλειστότητα και τον «κοινωνικό αποκλεισμό», η δεύτερη προς την ανοικτότητα και την «κοινωνική

ένταξη»— είναι συναρμολογημένες σε ενιαία πολιτισμική δομή. Η σχέση συμπληρωματικότητας την οποία έχουν στο πλαίσιο του ελληνικού καθεστώτος της διαφορετικότητας τους αποδίδει τα ειδικά τους χαρακτηριστικά. Από τη μια πλευρά, η φιλοξενία έχει ως αφητηρία της όχι μια γενική ετεροφιλία αλλά την ξενοφοβία. Η αφητηριακή δυσπιστία προς τον ξένο της δίνει την ιδιαίτερη της αξία στα μάτια των ίδιων των Ελλήνων που την εκλαμβάνουν τόσο ως δοκιμασία όσο και ως επίτευγμα.¹⁸ Η φιλοξενία είναι προσανατολισμένη στην τιθάσευση της επικίνδυνης ετερότητας του φιλοξενούμενου μέσα από τη σταδιακή άρση βασικών της χαρακτηριστικών. Έτσι, μπορούμε να καταλάβουμε τη χρήση του όρου φιλοξενία από κάποιους που ελέγχονται για ξενοφοβική συμπεριφορά. Από την άλλη πλευρά, η ξενοφοβία περιορίζεται από τη φιλοξενία, που της προσφέρει τον τμηματικό της χαρακτήρα, και έτσι την αποτρέπει να εξελιχθεί σε μισοξενική και ρατσιστική κατεύθυνση.

Δεύτερον, το εξομοιωτικό μοντέλο είχε και εξακολουθεί να έχει βαθιές ρίζες στην ελληνική καθημερινότητα. Η εξομοίωση συνιστά το περιεχόμενο του κυρίαρχου έθνους της κοινωνικότητας. Οι καθημερινές πρακτικές με τις οποίες παράγεται η κοινωνικότητα στο σπίτι, στο καφενείο και το μπαρ, στο σχολείο, στη γειτονιά και στο γήπεδο είναι προσανατολισμένες στην παραγωγή και αναπαραγωγή μιας σημαίνουσας (συγγενειακής, φιλικής, τοπικής, κομματικής, αθλητικής και εν τέλει εθνικής) ταυτότητας με τον (οικείο) «άλλο»: σε αυτό συνίσταται η χαρά της κοινωνικότητας. Υπ' αυτή την έννοια η ελληνική καθημερινότητα είναι δομημένη γύρω από την αποθέωση της ομοιότητας που αποτελεί την άλλη όψη της καταπίεσης της ετερότητας. Να το θέσω διαφορετικά: η αποθέωση της ομοιότητας είναι βαθιά εγκατεστημένη στις καθημερινές, κοινότοπες πρακτικές. Γι' αυτό και η ένσκηπη αλλαγή αυτής της βαθιάς πολιτισμικής ροπής δεν μπορεί να είναι απλό αποτέλεσμα πολιτικής βούλησης ή ιδεολογικής προτίμησης. Η εφαρμογή νέων πολιτικών στο υψηλό επίπεδο είναι σημαντική, όμως δεν αρκεί. Αντίθετα, απαιτείται μια επανάσταση στους τρόπους. Είναι καλό να το θυμούνται αυτό όσοι στέκονται κριτικά απέναντι στις αρνητικές όψεις του καθεστώτος διαφορετικότητας και επιδιώκουν την αλλαγή του.

3. Κύματα μετανάστευσης και η «κρίση της φιλοξενίας»

Στη μεταπολιτευτική περίοδο η Ελλάδα γνώρισε τρία κύματα μετανάστευσης. Μέχρι τη δεκαετία του '90 είχαμε σχετικά μικρούς αριθμούς μεταναστών προς τη χώρα μας.¹⁹ Η πτώση του τείχους του Βερολίνου και το άνοιγμα των συνόρων προς την Ανατολική Ευρώπη σηματοδότησαν για την Ελλάδα την έναρξη ενός δεύτερου κύματος που είχε πολύ μεγάλες διαστάσεις και δραματικές συνέπειες. Οι πολεμικές συγκρούσεις στην Ασία και την Αφρική που ακολούθησαν την 11η Σεπτεμβρίου 2001 στις

ΗΠΑ αποτέλεσαν την αφορμή για να υπάρξει ένα τρίτο, εξίσου μεγάλο και χρονικά παρατεταμένο κύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα, αυτή τη φορά εξ Ανατολών — από το Αφγανιστάν, το Πακιστάν, τη Συρία, την Αίγυπτο και άλλες ασιατικές και αφρικανικές χώρες.²⁰

Η αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα τη δεκαετία του '90 ως πιο χαρακτηριστική περίπτωση του δεύτερου, κατεξοχήν ευρωπαϊκού, μεταναστευτικού κύματος προς τη χώρα μας, μοιάζει τελικά να επιβεβαιώνει την ισχύ του εξομοιωτικού μοντέλου. Η πλούσια, πλέον, βιβλιογραφία δείχνει τόσο τους ποικίλους μηχανισμούς της εξομοίωσης (βαπτίσεις και αλλαγές ονομάτων, κουμπαριές, μικτοί γάμοι) και γενικότερης συμπεριφορικής ταυτοποίησης με το ελληνικό περιβάλλον, όσο και τα σημαντικά τους αποτελέσματα ιδιαίτερα όσον αφορά την παραγωγή χώρων πολιτισμικής οικειότητας όπου οι μετανάστες μπορούσαν να καλύψουν την ετερότητά τους στο πλαίσιο σχέσεων κυρίως εργασιακής πατρωνίας. Οι μετανάστες από την Αλβανία, που στη συντριπτική τους πλειονότητα εισήλθαν παράτυπα στη χώρα, άλλαξαν τον έμφυλο χαρακτήρα της μεταναστευτικής τους κίνησης που από ανδρική έγινε διαφυλετική. Έτσι, σταδιακά εγκαταστάθηκαν εδώ με τις οικογένειές τους με τρόπο που δεν παρήγαγε την εθνοτική διαφοροποίηση στον χώρο (δηλαδή σε μικτές γειτονιές), αλλά αντίθετα βασιζόταν σε συγγενειακά δίκτυα που διευκόλυναν τη συμμετοχή τους στην κοινωνία υποδοχής.²¹ Μέσα σε ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες «θεσμικού ρατσισμού», ιεραρχικής υπαγωγής και διακρίσεων σε βάρος τους,²² αντικατέστησαν τα αρχικά στερεότυπα, που τους συνέδεαν με την παραβατικότητα, με νέα, που αναδεικνύουν το εργασιακό ήθος και τον οικογενειακό προσανατολισμό τους —τη σκληρή εργατικότητα, τη «νοικοκυροσύνη» και τη διεκδίκηση της ισότιμης συμμετοχής στην ελληνική κοινωνία και τον «δυτικό» τρόπο ζωής.²³ Αρκετοί απέκτησαν περιουσίες στην Αλβανία ή και στην Ελλάδα. Πολλοί ένωσαν τον τόπο καταγωγής με τον τόπο εργασίας και εγκατάστασης με τρόπο που θυμίζει τους εσωτερικούς μετανάστες της μεταπολεμικής Ελλάδας και διαφέρει ριζικά από το μοντέλο της διαμετανάστευσης που ακολούθησαν, για παράδειγμα, οι Φιλιππινέζες. Μετά από δύο δεκαετίες παίρνουν άριστα στο μάθημα της φιλοξενίας, αν και δεν ξεχνιέται η μετατροπή της αριστείας τους σε ύβρη, όταν ακουμπά εθνικά σύμβολα, όπως είναι η ελληνική σημαία ή η εθνική ομάδα ποδοσφαίρου. Σε κάθε περίπτωση έδειξαν ότι το μοντέλο της «ελληνικής φιλοξενίας» δουλεύει, όταν εφαρμόζεται σε ξένους που για ποικίλους λόγους και μέσω ποικίλων οδών αποδεικνύονται εξομοιώσιμοι και άρα αφομοιώσιμοι.

Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε η αλλαγή μεταναστευτικής πολιτικής που ξεκίνησε το 1997. Το ελληνικό κράτος είχε αιφνιδιαστεί από τις εξελίξεις, οι δε αντιδράσεις του ήταν κατά κανόνα καθυστερημένες και χαρακτηρίζονταν από

αντιφάσεις και μεγάλη αναποτελεσματικότητα. Αυτό οφειλόταν στις εξίσου αντιφατικές δυνάμεις που βρίσκονταν πίσω από αυτές τις πολιτικές: από τη μια ήταν οι πιέσεις για την εφαρμογή ευρωπαϊκών οδηγιών και από την άλλη οι κομματικές στρατηγικές με τα ιδιαίτερα ιδεολογικά τους πρόσημα.

Η πολιτική των μαζικών απελάσεων,²⁴ η οποία εφαρμόστηκε στην αρχή, αντανάκλούσε την κλειστότητα και τη φοβική αντιμετώπιση, ιστορικά χαρακτηριστικά της αντίληψης για την εθνική ταυτότητα που διέθετε η συντηρητική κυβέρνηση, αντίληψη που ενισχυόταν από την ανασφάλεια την οποία είχε δημιουργήσει η βαλκανική κρίση. Η πολιτική αυτή γρήγορα αποδείχτηκε αδιέξοδη, αφού αδυνατούσε να ελέγξει τις μαζικές εισροές από τα βόρεια σύνορα. Έτσι, αντικαταστάθηκε από μια πολιτική νομιμοποιήσεων. Η νέα πολιτική και οι θεσμικές πρωτοβουλίες που τη συνόδευαν²⁵ έφεραν το ιδεολογικό στίγμα της νέας κυβέρνησης του εκσυγχρονιστικού ΠΑΣΟΚ. Χαρακτηρίζονταν από την ευρύχωρη, εκτατική θα έλεγα, αντίληψη του «Ελληνισμού», ένα μοντέλο δοκιμασμένο στους διασπορικούς ελληνόφωνους πληθυσμούς που νοούνται ως «ομογενείς». Στις μετα-ψυχροπολεμικές συνθήκες η εφαρμογή του μοντέλου επεκτάθηκε σε υπερόριους (χριστιανικούς) πληθυσμούς της Ανατολικής Ευρώπης, συχνά αμφίσημης εθνικότητας, όπως οι «Ρωσοπόντιοι» και οι «Βορειο-ηπειρώτες», με πρωταρχικούς άξονες ταυτοποίησης τη θρησκεία δίπλα στη γλώσσα. Στην άκρη αυτού του συνεχούς δόθηκε και λίγος χώρος για τους μετανάστες από την Αλβανία που, καθώς προέρχονταν από μια χώρα με επίσημη αθεΐα, μπορούσαν να αντιμετωπιστούν στο επίπεδο της θρησκευτικής συνείδησης ως «άγραφο χαρτί» πάνω στο οποίο μπορούσε να επιβεβαιωθεί η νέα ταυτότητα. Σε κάθε περίπτωση κριτήριο της νέας πολιτικής ήταν το μίγμα ιδεολογίας και κομματικού συμφέροντος και όχι μια γενική αρχή ετεροφιλίας: οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί που πολιτογραφούνταν ως «Έλληνες» αποτελούσαν δυνητικά ένα κομματικό εκλογικό ακροατήριο. Όπως έγινε σαφές στην πορεία, αυτή η εκτατική, υπερ-εδαφική έννοια του «Ελληνισμού», που σε κάποιες περιπτώσεις τους περιέλαβε, είναι η άλλη όψη μιας επίμονα στενόχωρης εκδοχής της πολιτικής κοινότητας των Ελλήνων, η οποία αφήνει σταθερά έξω από τα πολιτικά δικαιώματα τους αλλογενείς αλλοδαπούς και τα παιδιά τους που γεννήθηκαν στην Ελλάδα.²⁶

Με το πιο πρόσφατο τρίτο κύμα μεταναστών από την Αφρική και την Ασία το εξομοιωτικό μοντέλο δούλεψε διαφορετικά. Ή μάλλον δεν δούλεψε καθόλου. Οι αφροασιάτες μετανάστες, που κατά κανόνα εισήλθαν παράτυπα στη χώρα, σε πάρα πολλές περιπτώσεις αντιμετώπισαν την Ελλάδα ως ενδιάμεσο σταθμό για άλλες ευρωπαϊκές χώρες του Βορρά και του Κέντρου. Στην Ελλάδα ήρθαν αναγκαστικά με στόχο να φύγουν, όχι να μείνουν.²⁷ Η στρατηγική αυτή σε κάποιες περιπτώσεις αντανάκλιόταν έντονα στον

χώρο, αφού ο τρόπος διαμονής τους στα μεγάλα αστικά κέντρα έφερε το πρόσημο της προσωρινότητας και όλων όσων συνήθως τη συνοδεύουν: άθλιες, συχνά ανθυγιεινές, συνθήκες και έλλειψη ασφάλειας.²⁸ Με αυτόν τον τρόπο ερχόταν σε σύγκρουση με τις αυστηρές προδιαγραφές του μοντέλου του «νοικοκυριού» που ιστορικά διέπει τη χωρική συγκρότηση μιας εδραίας κοινωνίας όπως είναι η ελληνική. Παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξαν γειτονιές «γκέτο», οι συνθήκες προσωρινής εγκατάστασης των παράτυπων μεταναστών σε κεντρικές συνοικίες της Αθήνας και οι παραγκουπόλεις που εμφανίστηκαν στα λιμάνια της δυτικής Ελλάδας αποτελούσαν ένα «αντι-νοικοκυριό», και υπ' αυτή την έννοια συνέβαλαν στην αρνητική πρόσληψη αυτών των μεταναστών.²⁹

Μια σειρά από άλλα κοινωνικά και πολιτισμικά γνωρίσματα συνέβαλαν στο ίδιο αποτέλεσμα. Αυτό το δεύτερο κύμα παράτυπης μετανάστευσης είχε σαφές έμφυλο πρόσημο. Οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Αφγανιστάν ήταν κατά κανόνα άνδρες, και πολλοί από όσους παρέμεναν περισσότερο στη χώρα δεν έφεραν τις οικογένειές τους. Η θρησκευτική τους ταυτότητα που ανήκει κατά κανόνα στο Ισλάμ, ούτε διαπραγματεύσιμη ήταν ούτε μπορούσε να συγκαλυφθεί, αφού συνοδευόταν από μια αναπτυγμένη αίσθηση καθημερινής θρησκευτικής πρακτικής ακόμα και στις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες των άτυπων χώρων λατρείας. Επιπλέον, ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με το επικρατούν χριστιανικό δόγμα στην Ελλάδα, μια που το Ισλάμ αποτελεί το θρησκευτικό δόγμα των κατεξοχίην «εθνικών μας άλλων».³⁰

Στον μεταξύ τους συνδυασμό, όλα αυτά τα χαρακτηριστικά (για να μην προσθέσουμε και τη φαινοτυπική τους ιδιαιτερότητα που τους καθιστούσε πιο ευάλωτους στην «καταδίκη» από το ρατσιστικό βλέμμα) συνιστούσαν μια *επίμονη ετερότητα* και υπ' αυτή την έννοια δεν μπορούσαν να εμποδίσουν την πρόσληψη αυτών των πληθυσμών ως «ύλη εκτός τόπου». Έτσι, οι αφροασιάτες (έγχρωμοι) μετανάστες κατασκευάστηκαν ως ο «άλλος» που στερείται προσώπου μέσα από την επανενεργοποίηση επίσημων αντανάκλαστικών που είχαν εφαρμοστεί στους παράτυπους βαλκάνιους μετανάστες στις αρχές της δεκαετίας του '90. Γρήγορα έγιναν αντικείμενο ενός επίσημου και ημι-επίσημου λόγου που χρησιμοποίησε τον αναγκαστικά παράτυπο τρόπο εισόδου τους στην ελληνική επικράτεια ως κεντρική μεταφορά της απόλυτης εξωτερικότητάς τους για να τους κατασκευάσει ως «μη αφομοιώσιμους άλλους» απέναντι στους οποίους η κλασική φιλοξενία δεν μπορούσε να εφαρμοστεί. Στο επίπεδο της επίσημης ιδεολογίας, στον λόγο των κρατικών παραγόντων, των κυβερνητικών κομμάτων και των ΜΜΕ επανενεργοποιήθηκε η κατηγορία «λαθρομετανάστης»³¹ με τις ιστορικές της συνδηλώσεις –όπως η κοινότοπη και άκρως προβληματική εξίσωση της παρατυπίας με την εγκληματικότητα– αλλά με

νέο, διευρυμένο περιεχόμενο. Όλο και περισσότερο ο «λαθρομετανάστης» αποτέλεσε έναν κεντρικό νοηματικό τόπο στον οποίο συναιρέθηκαν ευρύτερα κοινωνικά και οικονομικά ενδιαφέροντα, κομματικές στρατηγικές και ιδεολογικές αντιπαράθεσεις και στον οποίο εν τέλει συντελέστηκε η φυλετικοποίηση των αφροασιατών μεταναστών. Έτσι δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις μιας νέας, ποιοτικά διαφορετικής μορφής ξеноφοβίας που συνοδευόταν από τη ρατσιστική, συχνά δολοφονική, βία.

4. Η «νέα ξеноφοβία» και η πολιτικοποίηση της φιλοξενίας

Δεν είναι εύκολο να μιλήσουμε για την πρόσφατη περίοδο του δεύτερου μεταναστευτικού κύματος στην οποία περιλαμβάνεται και η κρίση. Είναι μια περίοδος έντονων εξελίξεων, με παλινωδίες και αντιφάσεις στη κρατική πολιτική, με μεγάλη ρευστότητα και συγκρουσιακές εντάσεις στην κοινωνία. Σε κάθε περίπτωση διακρίνω τρεις φάσεις σε αυτή την περίοδο. Η πρώτη καλύπτει το διάστημα από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 μέχρι τις εκλογές του 2009 και χαρακτηρίζεται από την κρίση της φιλοξενίας. Η δεύτερη εκτείνεται σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της δημοσιονομικής κρίσης, όταν έχουμε την ανάπτυξη μιας επιθετικής εκδοχής ξеноφοβίας που διαχέεται τόσο στο επίσημο όσο και στο ανεπίσημο επίπεδο, και την έξαρση της μισοξενίας και της οργανωμένης, δολοφονικής ρατσιστικής βίας. Η ρατσιστική βία εντείνεται μετά τις εκλογικές επιτυχίες της Χρυσής Αυγής (ΧΑ) στις δημοτικές εκλογές του 2010 και τις διπλές εκλογές του 2012 και κορυφώνεται με τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα το 2013. Η τρίτη φάση, την οποία διανύουμε σήμερα, αρχίζει με τη δικαστική δίωξη της ΧΑ και χαρακτηρίζεται από την ύφεση, όχι όμως και την πλήρη εξάλειψη περιστατικών επιθετικής ξеноφοβίας και ρατσιστικής βίας.

Κατά την πρώτη φάση, σε συνθήκες «μεταναστευτικής κόπωσης», είχαμε την κρίση της φιλοξενίας και την ανάπτυξη μιας συγκαλυμμένα επιθετικής ξеноφοβίας στο πλαίσιο της καθημερινότητας. Παράλληλα η κρίση της φιλοξενίας συνοδεύτηκε από τη σταδιακή συναίρεση των επίσημων με ανεπίσημες εκδοχές ξеноφοβίας. Στην καθημερινή ζωή οι ξеноφοβικές στάσεις παρέμεναν –με μικρές εξαιρέσεις– παθητικές και συγκαλυμμένες, ισχυρές αλλά κρυμμένες μέσα στο μοντέλο της δισημικής ξеноφοβίας. Τον τόνο άρχισε να δίνει η *προσχηματική* στάση του ακροδεξιού ΛΑΟΣ που συνδύαζε την επίσημη ρητορική της ετεροφιλίας –«αγαπώ τους μετανάστες», «έχω φίλους μετανάστες»– με την ανεπίσημη, ουσιαστικά επιθετική, ξеноφοβία. Με άλλα λόγια, η προσχηματική ξеноφοβία παρακολουθούσε τους κανόνες του καθεστώτος διαφορετικότητας και αναπαρήγε το επίσημο στερεότυπο της φιλοξενίας την ίδια στιγμή που αντιμετώπιζε τους αφροασιατές μετανάστες ως «ύλη εκτός τόπου» και πρότεινε την απέλαση ως τη μόνη λύση.

Στο μεταξύ συνεχιζόταν η δυστοκία του επίσημου λόγου και της επίσημης πολιτικής στο μεταναστευτικό, παρά τις πιέσεις από την ΕΕ για εκσυγχρονισμό του νομοθετικού πλαισίου στην κατεύθυνση της επίσημης ετεροφιλίας και της ανοχής απέναντι στη διαφορά που χαρακτηρίζει το ευρωπαϊκό νομικό οικοδόμημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ελληνική πολιτική ασύλου³² και γενικότερα μεταχείρισης των προσφύγων, η οποία, παρά τις μεγάλες πιέσεις που δεχόταν η χώρα, παρέμενε επί μακρόν παντελώς ανεπαρκής, μια χτυπητή παραφωνία στο ευρωπαϊκό πλαίσιο και αίτιο στιγματισμού της Ελλάδας στα διεθνή φόρα.

Υπ' αυτούς τους όρους διαβρώθηκε η σχετικότητα που χαρακτήριζε τη διαπραγμάτευση της διαφοράς στην καθημερινότητα, μειώθηκε η αίσθηση ή η προσδοκία του επιδιωκόμενου μετασχηματισμού της ετερότητας του «άλλου» στο σχήμα της οικείας ταυτότητας και εν τέλει περιορίστηκε η εμβέλεια της φιλοξενίας. Με μια κουβέντα, αυτή την περίοδο η *φιλοξενία σταδιακά έπαψε να αποτελεί το αυτόνοτο πολιτισμικό αντανάκλαστικό*. Η υποχώρηση αυτή πήρε ποικίλες μορφές: αμηχανία, άρνηση του βλέμματος και της οπτικής αναγνώρισης του ξένου, που συνήθως προηγείται της λεκτικής (χαιρετισμός) και της επιτελεστικής (κέρασμα) αναγνώρισής του, συνακόλουθη άρνηση της ονοματοθεσίας μέχρι συγκαλυμμένη δυσφορία, υπόκωφη αποδοκιμασία ή ακόμη και εκθρόνηση που ωστόσο παρέμενε λανθάνουσα και απέφευγε να εκδηλωθεί ευθέως στον αφροασιατή μετανάστη.

Κατά τη δεύτερη φάση, από το 2009 μέχρι τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα το 2013, έχουμε *εκτροπή* της κλασικής τμηματικής ξеноφοβίας σε ανεπίσημη –και από κάποια στιγμή και μετά επίσημη– επιθετική ξеноφοβία, σε μισοξενία και απροσχημάτιστα ρατσιστική βία.³³ Η ρητή ρατσιστική βία, που αναπτύχθηκε γρήγορα στο κενό που άφησε η υποχώρηση του βλέμματος, είχε ως προϋπόθεση την αδρανοποίηση αυτής της ελάχιστης μορφής αναγνώρισης του «άλλου»: εγκαταλειμμένοι στην «άκρη του βλέμματος» και σε μια κατάσταση αμφίσημης αορατότητας, οι αφροασιατές μετανάστες χωρίς χαρτιά έγιναν έρμαιο της ακροδεξιής πολιτικής στρατηγικής που τους καθιστούσε προνομιακούς στόχους σε μια εκστρατεία εκκαθάρισης του εθνικού σώματος. Η στρατηγική αυτή είχε ισχυρά ερείσματα στην επίσημη ιδεολογία, στα ιδεολογήματα της «ανασφαλούς εθνικής ταυτότητας», στα ξеноφοβικά αντανάκλαστικά του επίσημου λόγου και στις αντιφάσεις και παλινωδίες της κρατικής πολιτικής.³⁴ Το σημαντικότερο δε ήταν ότι συναρτήθηκε με την κρίση του καθεστώτος διαφορετικότητας και ειδικότερα με την προσωρινή άρση της ιεραρχικής του δομής και την ανατροπή στον συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στο επίσημο και το ανεπίσημο επίπεδο. Φαινόμενα που εκδηλώνονταν στο ανεπίσημο επίπεδο άρχισαν να συρρέουν απειλητικά στο επίσημο και

αντιστρόφως. Ας δούμε τα παραπάνω σημεία πιο αναλυτικά.

Καταλύτης αυτών των εξελίξεων υπήρξε η αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων στην ξενοφοβική Ακροδεξιά και ειδικότερα η άνοδος της ΧΑ. Η ΧΑ συνέθεσε εξαρχής τη ρητή ξενοφοβία με τη βία στο πλαίσιο μιας διπλής στρατηγικής. Από τη μια πλευρά, υπερασπιζόταν μια καθαρολογική αντίληψη του έθνους ως «κοινότητα αίματος» που υποτίθεται ότι απειλείται με νόθευση και ενδεχόμενη εξαφάνιση από ποικίλες δυνάμεις. Η αντίληψη αυτή, που καθώς εδραζόταν ιδεολογικά στην κλασική φυλετική ουσιοκρατία προσλάμβανε την ετερότητα στη βάση βιολογικών και φαινοτυπικών χαρακτηριστικών, αναδείχτηκε στρατηγικά με προνομιακό πεδίο εφαρμογής τους «εισβολείς» ξένους μετανάστες –ιδιαίτερα τους πιο ευάλωτους από τους θεωρούμενους ως «μη-αφομοιώσιμους». Η επίλυση του «μεταναστευτικού προβλήματος» περνούσε μέσα από την υπεράσπιση του «καθαρού Έλληνα» σε αντιπαραβολή προς τον φαινοτυπικά διαφορετικό «άλλο»: η εκκαθάριση του δεύτερου διασφαλίζει τον πρώτο.

Από την άλλη, η ΧΑ ρητά υιοθέτησε τη σωματική βία ως ένδειξη δύναμης, και τη βίαιη πρόκληση ως μέσο για να αποκτήσει αναγνωρισιμότητα και να κατασκευάσει τη δημόσια εικόνα της ως αξιόπιστης και αποτελεσματικής δύναμης ρήξης. Εξέφρασε την όποια πολιτική ισχύ της με όρους σωματικότητας, δηλαδή με όρους που είναι εξαιρετικά αναγνωρίσιμοι στο επίπεδο της καθημερινότητας. Έτσι, κατέστησε τη βία βασικό εργαλείο στην υπηρεσία της «εθνικής τάξης πραγμάτων», πρωταρχικό μέσο οροθέτησης του «υγιούς» εθνικού σώματος που απειλείται. Στη λογική της ΧΑ η σωματική βία αντιμετωπιζόταν ως επιτελεστικό γεγονός, ως πράξη που όχι μόνο δεν κρυβόταν αλλά αντίθετα πραγματοποιείται δημόσια και μέσω διαφόρων τεχνικών –όπως είναι η οπτικοποίησή της– παράγει δημόσια νοήματα. Η επιτέλεση της βίας απευθυνόταν στο εθνικό ακροατήριο και συνέβαλλε στη δημιουργία μιας εικόνας υπεράσπισης του απλού Έλληνα πολίτη απέναντι στην απειλή του «λαθρομετανάστη». Ακόμη περισσότερο η βία σηματοδοτούσε το σχήμα βίου που πρότεινε η ΧΑ με θεμέλιο το καθαρό εθνικό σώμα ως όρος της ευταξίας. Μέσω της βίας η ΧΑ υπογράμιζε τη διαφορετικότητά της –ως προς το πολιτικό σύστημα– και τις υποτιθέμενες εξωθεσμικές της καταβολές.

Κατά συνέπεια, η οργανωμένη ξενοφοβική δολοφονική βία έγινε σήμα κατατεθέν της ΧΑ. Κατευθύνθηκε ιδιαίτερα εναντίον των αφροασιατών μεταναστών, που αποτελούσαν εύκολα θύματα αφού, όντας σε μειονεκτική θέση και μη έχοντας πρόσωπο, δεν μπορούσαν να απαντήσουν στη βίαιη πρόκληση. Η προτεραιότητα στη βίαιη πρόκληση και η αποτελεσματική της διαχείριση –επειδή σχεδιαζόταν με τρόπο που μείωνε το ρίσκο και εξασφάλιζε εκ των προτέρων την εύκολη επικράτηση– χαρακτήρισαν τη δράση της

που στην αρχή αναπτύχθηκε σχεδόν αποκλειστικά στο ανεπίσημο επίπεδο και χωρίς αντίδραση από τις επίσημες αρχές, οι οποίες έως τότε είχαν το μονοπώλιο σε αυτή τη βία («σκούπες» Αστυνομίας, κρούσματα βίας αστυνομικών κτλ.). Με αυτή τη συνταγή, στις συνθήκες «κρίσης της φιλοξενίας», η ΧΑ πρωτοστάτησε στην *ποιοτική αναβάθμιση* της ξενοφοβίας, οργανώνοντας τη ρατσιστική βία εναντίον των μεταναστών σε συλλογική βάση στο επίπεδο της γειτονιάς. Η αύξηση της δημοσιότητας που πέτυχε με αυτόν τον τρόπο μαζί με τους επικοινωνιακούς μύθους για «εθνοπρεπείς» μορφές αλληλεγγύης (προστασία ηλικιωμένων, «ενδοφυλετικές» αιμοδοσίες κ.ά.) που κατάφερε να διαμορφώσει, έφεραν τους πρώτους πολιτικούς καρπούς στις δημοτικές εκλογές του 2010. Στη συνέχεια, η κυβερνητική στροφή του ΛΑΟΣ τον Νοέμβριο του 2011 και η εκλογική του κατάρρευση δημιούργησαν περισσότερο χώρο γι' αυτή τη στρατηγική και μαζί τις προϋποθέσεις για την ηγεμονία της ΧΑ στον χώρο της Ακροδεξιάς, ενώ οι διπλές κοινοβουλευτικές εκλογές του 2012 αποτέλεσαν μια ιδιαίτερα ευνοϊκή συγκυρία για την κλιμάκωση της στρατηγικής της ρατσιστικής βίας και τη μεγάλη αύξηση των σχετικών περιστατικών.

Εκτιμώ ότι ο σημαντικότερος παράγοντας σε αυτή την εξέλιξη υπήρξε η επιβολή του πρώτου μνημονίου την άνοιξη του 2010, η μετάθεση του κέντρου βάρους της πολιτικής στο «χαμηλότερο» επίπεδο, όπου και αναπτύχθηκαν μαζικές κινητοποιήσεις και η πλήρης αποσταθεροποίηση του πολιτικού συστήματος. Η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το κράτος αποτελεί μακροχρόνιο γνώρισμα της ελληνικής κοινωνίας, που συνεχίστηκε με διακυμάνσεις την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Είχε μάλιστα ενταθεί και αγκαλιάσει ευρύτερα στρώματα μετά τις μεγάλες δασικές πυρκαγιές το 2007 και ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 2008. Ωστόσο, η δημοσιονομική κρίση και η επιβολή του μνημονίου το 2010 σηματοδότησαν ποιοτικές αλλαγές που συναρτήθηκαν με την αποδόμηση του πελατειακού δεσμού των παραδοσιακών ψηφοφόρων με τα κόμματα εξουσίας και τη βαθιά κρίση του κυβερνητισμού. Το υποκείμενο της διαμαρτυρίας συμπεριέλαβε πολίτες απ' όλο το ιδεολογικό φάσμα και διευρύνθηκε θεαματικά από τους ψηφοφόρους των δύο κομμάτων εξουσίας που έμπαιναν σε τροχιά κομματικής αποδέσμευσης, ενώ το αντικείμενό της για πρώτη φορά επεκτάθηκε για να περιλάβει το σύνολο του πολιτικού συστήματος, την επίσημη εξουσία και το κράτος. Επιπλέον, σε αυτές τις συνθήκες η μοίρα της διαμαρτυρίας ήταν διαφορετική. Παλαιότερα, η διαμαρτυρία έπεφτε θύμα της βίαιης καταστολής ή, στην καλύτερη περίπτωση, παρέμενε καθηλωμένη ως εκκρεμότητα στη σφαίρα της πολιτισμικής οικειότητας, επιτρέποντας έτσι την ομαλή αναπαραγωγή του πολιτικού συστήματος.³⁵ Στις συνθήκες της κρίσης η διαμαρτυρία εντάθηκε και στον βαθμό που αποδείχτηκε ιδιαίτερα επίμονη μέσα

από παλαιές αλλά και από πρωτόγνωρες μορφές –όπως οι «ανοικτές συνελεύσεις» και οι «πλατείες»– διαχύθηκε στο επίσημο επίπεδο οδηγώντας σε μια άνευ προηγουμένου απονομιμοποίηση της επίσημης πολιτικής (των κομμάτων καθώς και των πολιτικών και θεσμικών παραγόντων), σε επιτάχυνση των πολιτικών εξελίξεων και στη ριζική αναδιάταξη του πολιτικού σκηνικού.

Πρέπει λοιπόν να γίνει σαφές: η κρίση προκάλεσε μια έντονη πολιτισμική ανατάραξη που πήγε βαθιά, πέρα από τα πεδία της ιδεολογίας και της πολιτικής. *Η κρίση ακούμπησε για τα καλά τους ιστορικά δεδομένους τρόπους πρόσληψης και διαχείρισης της διαφοράς, δηλαδή το ίδιο το καθεστώς της διαφορετικότητας.* Ειδικότερα, άλλαξε τον συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στην επίσημη ιδεολογία και τις ανεπίσημες πρακτικές και αποσταθεροποίησε την ιεραρχική σχέση των επιπέδων του. Το απονομιμοποιημένο επίσημο επίπεδο –το κράτος, οι θεσμοί, τα ΜΜΕ– έχασε μεγάλο μέρος της ισχύος του. Μαζί έχασε και τη δυνατότητα να ελέγχει την κακοφωνία που εξέπεμπε ο χώρος της ανεπίσημης επικοινωνίας. Μαζί έσπασε ο επίσημος καθωσπρεπισμός και κατέρρευσε οι κανόνες της «πολιτικής ορθότητας». Έτσι, ήρθε το τέλος της δισημίας: τα πράγματα άρχισαν να λέγονται ευθέως, με το όνομά τους, ιδιωτικά και δημόσια.

Οι ανεπίσημες καθημερινές πρακτικές, ενισχυμένες από το κύμα διαμαρτυρίας που κατέκλυσε τη χώρα, ήρθαν με δύναμη στο προσκήνιο για να επηρεάσουν περισσότερο από ποτέ κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Σε αυτή τη βάση πραγματοποιήθηκαν οι κορυφαίες πολιτικές ανατροπές –η ανάδειξη της ριζοσπαστικής Αριστεράς σε αξιωματική αντιπολίτευση και οι πολλαπλές διασπάσεις της παραδοσιακής Δεξιάς και του Κέντρου. Έτσι φτάσαμε στις πρωτόγνωρες ιδεολογικές πολώσεις της εποχής μας.

Η αποδιάρθρωση της ιεραρχικής σχέσης επίσημου/ανεπίσημου, η μετατόπιση του κέντρου βάρους στο ανεπίσημο, η διάχυση του ανεπίσημου στο επίσημο –όλες αυτές οι όψεις της πλήρους απονομιμοποίησης της επίσημης πολιτικής– είχαν λοιπόν πολλαπλές συνέπειες. Μια από αυτές αφορούσε την παραπέρα ανάπτυξη στρατηγικών και πρακτικών που ιστορικά επικεντρώνονταν στο ανεπίσημο επίπεδο. Στον χώρο της Ακροδεξιάς ευνοήθηκαν εκείνες οι εξωκοινοβουλευτικές δυνάμεις που είχαν ιστορικά επενδύσει σε ανεπίσημες πρακτικές και σε μια στρατηγική προκλήσεων που συγκρούονταν με το καθεστώς διαφορετικότητας. Σε αυτές τις συνθήκες μια τέτοια πολιτική δύναμη, η ΧΑ, βρήκε εξαιρετικά πρόσφορο έδαφος για να αναπτύξει και να εντείνει την ξενοφοβική της εκστρατεία στη βάση της κοινωνίας, εκμεταλλευόμενη έτσι την ανησυχία των πολιτών και στρέφοντάς την στον πιο εύκολο στόχο, στους παράτυπους αφροασιάτες μετανάστες. Βρέθηκε δηλαδή κυριολεκτικά στην πρώτη γραμμή αυτής της ευρύτε-

ρης δυναμικής που ακούμπησε τα βαθύτερα πολιτισμικά αντανakλαστικά της ελληνικής κοινωνίας.

Έτσι συντελέστηκε μια σημαντική αντιστροφή. Ο χώρος της πολιτισμικής οικειότητας μετατράπηκε από καταφύγιο του ξένου σε πηγή έντονων ξενοφοβικών αισθημάτων και ρατσιστικών συμπεριφορών. *Η ανοχή άλλαξε ριζικά πρόσημο: από ανοχή της ετερότητας του «άλλου» μετατράπηκε σε ανοχή των απροσχημάτιστα βίαιων τρόπων ολοκληρωτικής απόλειψης της ετερότητας.*³⁶ Καθώς αποσυναρμολογήθηκε η «παραδοσιακή» πολιτισμική δομή διαπραγμάτευσης της ετερότητας και άρθηκε ο σχετικισμός που τη χαρακτηρίζει, καθώς αποδομήθηκε η συμπληρωματική σχέση της ξενοφοβίας με τη φιλοξενία, η ρατσιστική βία διαχύθηκε με έντονους ρυθμούς στο πεδίο της καθημερινότητας.

Οι δομικές συνέπειες της δημοσιονομικής κρίσης στο καθεστώς της διαφορετικότητας περιέλαβαν λοιπόν και την εμφάνιση μιας γενικευμένης επιθετικής ξενοφοβίας, συμπτωματική της άρσης της δισημίας που χαρακτήριζε ιστορικά το καθεστώς της διαφορετικότητας.

Η θριαμβευτική επιβεβαίωση της στρατηγικής της ΧΑ στις διπλές εκλογές του 2012, η απότομη άνοδος της στο υψηλό επίπεδο του πολιτικού συστήματος και η ποιοτική αναβάθμιση της φωνής της, που πλέον μετρούσε ως τμήμα του επίσημου λόγου, έγειραν την πλάστιγγα της επίσημης ιδεολογίας ακόμη περισσότερο προς την κατεύθυνση της επιθετικής ξενοφοβίας. Για πρώτη φορά στο ελληνικό Κοινοβούλιο εισήλθε ένα κόμμα που κηρύσσει επίσημα και χωρίς μισόλογα τη φυλετική μισαλλοδοξία, αντικαθιστώντας την προσηχηματική ξενοφοβία με την ανοικτή μισοξενία και τον ρητό, επιθετικό ρατσισμό. Αυτή η μετατόπιση επηρέασε με τη σειρά της την καθημερινότητα και τις πρακτικές στο ανεπίσημο επίπεδο, εκεί όπου η ξενοφοβία, απελευθερωμένη από τον περιοριστικό εναγκαλισμό με το αντίθετό της, τη φιλοξενία, εκτρέπονταν σε ρατσιστική βία. Έτσι περάσαμε σ' ένα *σπινάλ ξενοφοβίας*, σε μια κλιμακούμενη ανακύκλωση των ξενοφοβικών και μισοξενικών συμπεριφορών ανάμεσα στο επίσημο και το ανεπίσημο επίπεδο.

Σε αυτές τις συνθήκες, λοιπόν, η φιλοξενία από ιστορικό πολιτισμικό αντανakλαστικό μετατράπηκε σε ιδεολογικό διακύβευμα. Βγήκε από τη σφαίρα του αυτονόητου, όπου παραδοσιακά ασκείτο απέναντι στον ομοεθνή επισκέπτη ή τον δυτικό τουρίστα, και τέθηκε υπό ερώτηση. Η υποχώρησή της ως παραδοσιακής πολιτισμικής στάσης δημιούργησε ένα κενό που καλύφθηκε στα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής πράξης και της ιδεολογίας. Οι ιστορικές προϋποθέσεις για να γίνει αυτό υπήρχαν στον χώρο της Αριστεράς –ιδιαίτερα στην κινηματική της βάση– που την περίοδο ανάδειξης του μεταναστευτικού ζητήματος είχε συμπαραταχθεί με τους μετανάστες χωρίς χαρτιά³⁷ και που τώρα ανέλαβε το καθήκον της υπεράσπισης της

φιλοξενίας απέναντι στην πολιτικά ιδιοτελή κατάργηση της παραδοσιακής εκδοχής της από την Ακροδεξιά.

Η ανάκτηση της φιλοξενίας συντελέστηκε στο εσωτερικό μιας ευρύτερης κοινωνικής κίνησης που είχε ως πολυσημική νοηματική αρχή και στόχο την «αλληλεγγύη»: τη γενικευμένη συμπαράταξη και υποστήριξη προς τον αναξιοπαθόντα συνάνθρωπο, ανεξαρτήτως εθνικότητας, θρησκείας, φύλου, σεξουαλικής προτίμησης και γενικότερου προσανατολισμού.³⁸ Από την πλευρά της Αριστεράς, η «αλληλεγγύη», με κοινωνικό και αντιρατσιστικό νόημα, επεκτάθηκε και αγκάλιασε και τους άτυπους μετανάστες, στην αρχή με πρωτοβουλίες μέσα στην κοινωνία που προέβλεπαν εμφατικά την ανοικτότητα της φιλοξενίας και στη συνέχεια με ιδεολογικές επεξεργασίες που καλούσαν στην ανασηματοδότηση της φιλοξενίας.³⁹ Έτσι, δίπλα στη «νέα (μη τμηματική) Ξενοφοβία», την απαγκιστρωμένη από την παραδοσιακή φιλοξενία, αναδείχτηκε μια «νέα (απροϋπόθετη) φιλοξενία», εξίσου αποδεσμευμένη από τις ξενοφοβικές της καταβολές. Ως όψη της αλληλεγγύης η «νέα φιλοξενία» ανασηματοδοτήθηκε ως αυθεντική και αναζήτησε τις ιδεολογικές της ρίζες μακριά από την εξομοιωτική προσδοκία στον λόγο περί «απόλυτου άλλου» και στην απροϋπόθετη υποδοχή του. Με αυτές τις προδιαγραφές αντιπαράταχθηκε τόσο στις «αλλοιώσεις» και «στρεβλώσεις» που της είχαν επιφέρει οι καταχρήσεις της από τον επίσημο λόγο – ο οποίος με ένταση χρησιμοποιούσε τον όρο φιλοξενία για να χαρακτηρίσει την εφαρμόζόμενη πολιτική στο μεταναστευτικό (π.χ. επιχείρηση «σκούπα» «Ξένιος Ζευς», κέντρα κράτησης που ονομάζονται «κέντρα φιλοξενίας»)–⁴⁰ όσο και στην «ιδιοτελή» φιλανθρωπία και το ανθρωπιστικό της πρόταγμα.⁴¹

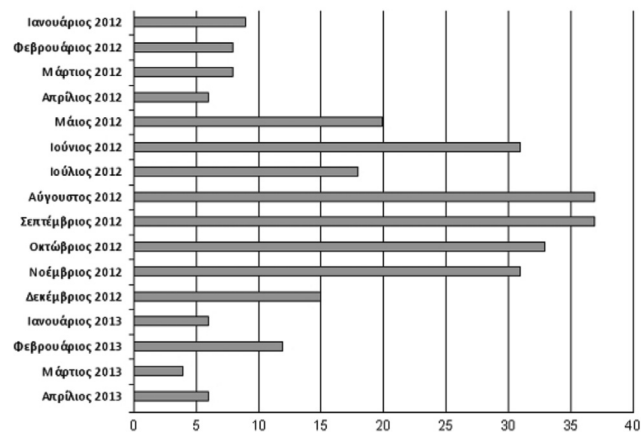
Έτσι, στις συνθήκες της κρίσης η φιλοξενία ευθέως πολιτικοποιήθηκε. Αυτή η αλλαγή σηματοδότησε τη μετατροπή του μεταναστευτικού σε πεδίο γενικευμένης ανασηματοδότησης, ιδιαίτερα ανάμεσα στις δυνάμεις που προωθούσαν τις ποικίλες εκδοχές της νέας Ξενοφοβίας με τις μισοξενικές και ρατσιστικές συμπεριφορές και στους υπερασπιστές της νέας φιλοξενίας. Τόσο στην καθημερινότητα της γειτονιάς όσο και στο υψηλό επίπεδο της επίσημης πολιτικής και του κράτους, δίπλα στα πεδία ανταγωνισμού που είχε γεννήσει η δημοσιονομική κρίση προστέθηκε η γενικευμένη σύγκρουση γύρω από τους άτυπους μετανάστες και την τύχη τους. Η στάση απέναντί τους έγινε πλέον βασικός ενδείκτης της πολιτικο-ιδεολογικής ταυτότητας κάθε πολίτη.

Στην κοινωνία, αυτή την περίοδο, από τη μια πλευρά καταγράφεται δραματική αύξηση των περιστατικών μισοξενικής συμπεριφοράς και ρατσιστικής βίας, μικρό μέρος των οποίων καταγγέλλεται ή γίνεται γνωστό. Η καθημερινότητα των μεγάλων αστικών κέντρων –κυρίως του κέντρου της Αθήνας– κατακλύστηκε από τη ρατσιστική βία. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου είναι πολύ ενδιαφέροντα

και ενδεικτικά της στενής σχέσης με τη ΧΑ. Σε πολλές περιπτώσεις ο φορέας της βίας είναι συλλογικός και σε κάποιες από αυτές ταυτίζεται ευθέως με τη ΧΑ. Οι μορφές της βίας ποικίλλουν: επιθέσεις εναντίον μεμονωμένων μεταναστών ή χώρων λατρείας, εμπρησμοί οικιών και επαγγελματικών χώρων, πογκρόμ στη διάρκεια χρυσαυγίτικων διαδηλώσεων σε βάρος μεγαλύτερων ομάδων μεταναστών, εκκαθαρίσεις και έλεγχος χώρων (πλατείες στο ιστορικό κέντρο, λαϊκές αγορές), με εμβληματική βέβαια περίπτωση την πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα στην περιοχή Αχαρνών, ενώ σε πολλές περιπτώσεις επιδιώκεται η δημοσιότητα ενός ευανάγνωστου μηνύματος με ακροδεξιό περιεχόμενο. Η συμπεριφορά των επιτιθέμενων απέναντι σε μεμονωμένους μετανάστες είναι συχνά τυποποιημένη: ομοιόμορφη ένδυση, «πολεμικός εξοπλισμός», χρήση μοτοσυκλετών και αυτοκινήτων, αιφνιδιαστική περικύκλωση του θύματος, προσχηματική ερώτηση για την καταγωγή του και μετά βίαιη ομαδική επίθεση. Τέλος, η χρονική ανάπτυξη του φαινομένου, η δραματική κλιμάκωσή του στη συγκυρία των διπλών εκλογών του 2012 (βλ. Πίνακα) δείχνει τη στενή του συνάρτηση με εξελίξεις στην κεντρική πολιτική σκηνή και με συναφείς στρατηγικές σκοπιμότητες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ΧΑ «έντυσε» το εκλογικό της μήνυμα στη ρατσιστική βία, όπως και στη βία γενικότερα, και ότι στις συνθήκες αυξημένης απονομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος αυτό της απέδωσε κομματικά οφέλη. Εξίσου δόκιμα μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι στην κορύφωση της κρίσης η διάχυση της πεποίθησης ότι οι αφροασιάτες μετανάστες αποτελούν «ύλη εκτός τόπου» ευθέως νομιμοποιούσε πρακτικές βίαιων εκκαθαρίσεων.

Πίνακας:

Επεισόδια ρατσιστικής βίας ανά μήνα
(Ιανουάριος 2012-Απρίλιος 2013)

Πηγή: Συνήγορος του Πολίτη, *Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του*, Αθήνα 2013, σ. 82.

Στο κοινωνικό πεδίο, από την άλλη πλευρά, αυξάνεται σημαντικά την ίδια περίοδο ο αριθμός των συλλογικών φορέων (ΜΚΟ, αριστερών συλλογικοτήτων, κ.ά.) που δραστηριοποιούνται «εναντίον της ξενοφοβίας και του ρατσισμού». Παράλληλα καταγράφονται και πολλές περιπτώσεις υποδοχής και στήριξης των ξένων μεταναστών και προσφύγων. Η νέα φιλοξενία προνομιακά εφαρμόστηκε στον δημόσιο χώρο: πειραματικά κέντρα ανοιχτής υποδοχής παράτυπων μεταναστών και αιτούντων άσυλο, ιδιαίτερα στις περιοχές εισόδου στη χώρα (νησιά Ανατολικού Αιγαίου, Έβρο),⁴² ενεργητική στήριξη κινήσεων των μεταναστών χωρίς χαρτιά (όπως της κατάληψης της Νομικής Σχολής Αθηνών από 300 μετανάστες χωρίς χαρτιά ή η απεργία πείνας των αφγανών μεταναστών στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών) και άλλες πρωτοβουλίες συμπλήρωσαν καθιερωμένες στον χρόνο δράσεις (όπως το Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ, «στέκια», ομάδες νομικής υποστήριξης κ.ά.) και ενίσχυσαν εκείνες τις πολιτικές δυνάμεις που έδιναν τη μάχη υπεράσπισης των μεταναστών απέναντι στο κύμα ρατσιστικής βίας που τους απειλούσε.⁴³ Αυτές οι κινήσεις αλληλεγγύης αποτέλεσαν μέρος ενός ευρύτερου κύκλου εθελοντικής προσφοράς υπηρεσιών προς τους μετανάστες από ΜΚΟ, τοπικές συλλογικότητες, την αυτοδιοίκηση, την εκκλησία ή ιδιωτικούς φορείς.

Για να έρθουμε στο επίπεδο του επίσημου λόγου και της επίσημης πολιτικής, η αντιπαράθεση ανάμεσα σε ποικίλες εκδοχές φιλοξενίας, ξενοφοβίας και μισοξενίας –στα δημόσια φόρα, στα ΜΜΕ, στον κυβερνοχώρο– εντάθηκε σε σημείο παροξυσμού. Κάτω από ισχυρές πιέσεις της κοινής γνώμης, που παρουσιαζόταν όσο ποτέ άλλοτε διχασμένη, και υπό το βάρος της ακροδεξιότητας επέλασης στον κυβερνοχώρο, η επίσημη πολιτική σύρθηκε ακόμη περισσότερο προς πιο ξενοφοβικές, κατασταλτικές κατευθύνσεις. Η «αδυναμία» της μάλιστα να εφαρμόσει τις «Οδηγίες» της ΕΕ, που επέμεναν σε έναν ετεροφιλικό και αντιρατσιστικό προσανατολισμό, προκάλεσε σοβαρές παλινωδίες. Κάθε «προοδευτικό» μέτρο φαινόταν να γίνεται βόρα στην ξενοφοβική ροπή της κοινωνίας.⁴⁴

Θα σχολιάσω τρία παραδείγματα. Πρώτο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο νόμος 3838/2010 για την ιθαγένεια, ένα από τα κορυφαία νομοθετήματα της περιόδου της διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ (2009-2012). Τόσο η συζήτηση για το νομοσχέδιο όσο και οι περιπλοκές που ακολούθησαν την ψήφισή του είναι εξαιρετικά ενδεικτικές του ξενοφοβικού κλίματος και των επιπτώσεών του στο επίσημο επίπεδο. Ο «νόμος Ραγκούση» αμφισβήτησε την απόλυτη ισχύ του «δικαίου του αίματος» που ιστορικά διείπε τη συγκρότηση της πολιτικής κοινότητας των Ελλήνων, συμπληρώνοντάς το με στοιχεία από το «δίκαιο του εδάφους». Προσέφερε την ιδιότητα του έλληνα πολίτη σε «τέκνα αλλοδαπών» που είτε γεννήθηκαν και συνέχισαν να ζουν στην Ελλάδα από γονείς που διέμεναν μόνιμα και νό-

μιμα και οι δύο στη χώρα επί πέντε τουλάχιστον συνεχή έτη ή που είχαν ολοκληρώσει επιτυχώς την παρακολούθηση έξι τουλάχιστον τάξεων ελληνικού σχολείου στην Ελλάδα και κατοικούσαν μόνιμα και νόμιμα στη χώρα. Παράλληλα, προσέφερε το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλεγείν στις αυτοδιοικητικές εκλογές σε «αλλοδαπούς (δηλαδή μη κοινοτικούς) υπηκόους τρίτων χωρών».

Ο νόμος για την ιθαγένεια περιγράφηκε από τους εισηγητές του ως κίνηση ανταπόκρισης στο Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, που αποδοκίμασε την πολιτική των νομιμοποιήσεων, και στην πρόκληση της ΕΕ να δοθεί προτεραιότητα στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών. Επίσης, παρουσιάστηκε ιδεολογικά στην ίδια βάση με τα μέτρα νομιμοποίησης που είχαν εφαρμοστεί παλαιότερα, δηλαδή με επίκληση στην «ιδιαιτέρη δύναμη της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη: την ιστορική δύναμη να ενώνει διαφορετικούς ανθρώπους σε μια δημιουργική κοινή μοίρα» και ως κίνηση απαλλαγής «από το καθλωτικό βάρος μιας φυλετικής αντίληψης για το έθνος» και υπέρβασης της κινδυνολογίας και της «αυτοπεριχάρκωσης» του «Ελληνισμού».⁴⁵

Οι αντιστάσεις στον νόμο ήταν ιδιαίτερα έντονες. Από κάποιες πλευρές συνδέθηκε με τις επικείμενες δημοτικές εκλογές και ερμηνεύθηκε ως κίνηση παραχώρησης προς ένα δυνάμει εκλογικό ακροατήριο μεταναστών που το ίδιο το ΠΑΣΟΚ είχε νομιμοποιήσει την προηγούμενη περίοδο. Ακόμη σημαντικότερο ήταν ότι ο νόμος έγινε στόχος μιας ξενοφοβικής εκστρατείας με κεντρικό άξονα την ακροδεξιά αντίληψη για το έθνος που απειλείται από την εισβολή των μεταναστών.

Η «δημόσια διαβούλευση» γύρω από το νομοσχέδιο για την ιθαγένεια στο πλαίσιο της στρατηγικής του ΠΑΣΟΚ για την «ανοικτή διακυβέρνηση» ανέδειξε καθαρά το ενδιαμέσο επίπεδο του διαδικτύου ως αντίπαλο δέος στα «διαπλεκόμενα» με την επίσημη κρατική εξουσία ΜΜΕ και ως αγωγό ημι-ανεπίσημων/ημι-δημόσιων εναλλακτικών νοημάτων. Ήδη από την εποχή των κινητοποιήσεων για τα δάση και του Δεκέμβρη του 2008 είχε φανεί η δύναμη του διαδικτύου ως εργαλείου πολιτικής κινητοποίησης (τόσο στην κινηματική Αριστερά όσο και στην Ακροδεξιά) και σημαντικού μέσου επίδρασης στο πολιτικό γίγνεσθαι. Στην περίπτωση του νόμου για την ιθαγένεια, το διαδίκτυο έγινε αγωγός ενός μπαράζ ακροδεξιών παρεμβάσεων που συνέβαλαν στη διάχυση των επιπέδων και την ακόμη μεγαλύτερη ξενοφοβική στροφή.

Σε κάθε περίπτωση, η αμφισβήτηση του νόμου πήρε και νομική μορφή. Οι ενστάσεις για αντισυνταγματικότητα του ν. 3838 στο Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ) επέφεραν καρπούς, πρώτα στο Τμήμα και μετά στην Ολομέλεια του ΣτΕ. Το 2013 η Ολομέλεια αποφάσισε ότι 10 άρθρα του νόμου Ραγκούση (1α, 14-21 και 24) είναι ανίσχυρα, διότι αντιβαίνουν σε θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγμα-

τος. Κατηγορηματικά απέρριψε την παροχή του δικαιώματος της πολιτικής συμμετοχής σε μετανάστες που είναι αλλοδαποί τρίτων χωρών. Και πρότεινε την αναθεώρηση του τρόπου παραχώρησης της ιθαγένειας στη δεύτερη γενιά μεταναστών. Η νομοθετική ρύθμιση αυτών των ζητημάτων εξακολουθεί να παραμένει σε εκκρεμότητα.

Ο νόμος για την ιθαγένεια, κατ' αυτόν τον τρόπο, κατέστη εμβληματικός των πολιτικών και ιδεολογικών ανταγωνισμών γύρω από την εθνική ταυτότητα, τα όρια της πολιτικής κοινότητας των Ελλήνων και τη θέση των ξένων μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Σε αυτό το πεδίο *μετρήθηκε –και εξακολουθεί να αναμετράται– η ανοικτή κοινωνία με το στενό έθνος.*

Εξίσου χαρακτηριστικό είναι και το παράδειγμα του νόμου 3907 για το άσυλο που ψηφίστηκε το 2011.⁴⁶ Η νέα θεσμοθέτηση του ασύλου για τους πρόσφυγες οργάνωσε την υποδοχή σε στάδια με βάση τη διάκριση της υποδοχής από την κράτηση, προέβλεψε την ίδρυση «Υπηρεσίας Ασύλου» και «Υπηρεσίας Πρώτης Υποδοχής», επέτρεψε την ίδρυση «Κέντρων Πρώτης Υποδοχής» (ΚΕΠΥ), «Κέντρων Ταυτοποίησης Αλλοδαπών» και «Προαναχωρησιακών Κέντρων Κράτησης Αλλοδαπών», κι ακόμη προέβλεψε την εθελούσια επιστροφή των μεταναστών.

Ωστόσο, η υλοποίηση αυτού του νόμου υπερκαθορίστηκε από μια ψευδώνυμη πολιτική καταστολής και αποτροπής, το σχέδιο «Ξένιος Ζευς», που εφαρμόστηκε μετά τις εκλογές του 2012 και είχε ως εμβληματικές εκδηλώσεις του τις λεγόμενες «σκούπες» και τον φράχτη στον Έβρο. Από τη μια πλευρά, η θεωρητικά ανοικτή «υποδοχή» μετατράπηκε στην πράξη σε κράτηση.⁴⁷ Από την άλλη, αυτή την περίοδο και με τη συνδρομή της Frontex εφαρμόστηκε μια αμφιλεγόμενη πολιτική ακόμη και βίαιης αποτροπής, κυρίως στα θαλάσσια σύνορα, με πολλά περιστατικά απωθήσεων των παράτυπα εισερχόμενων μεταναστών, και πολλά, πάρα πολλά θύματα, μια πολιτική που ελέγχεται για την τήρηση των διεθνών υποχρεώσεων της Ελλάδας.⁴⁸ Η Ελλάδα, έστω και με καθυστέρηση, παρακολουθούσε τη γενικότερη στροφή της ΕΕ προς την ασφάλεια, και το τίμημα για τους ίδιους τους μετανάστες ήταν πολύ υψηλό.

Η εφαρμοζόμενη πολιτική απέναντι στους πρόσφυγες συνίστατο στη συστηματική άρνηση του θεσμικού στάτους του «αιτούντος άσυλο». Επρόκειτο για το ισοδύναμο της κρίσης της φιλοξενίας και της άρνησης του βλέμματος στην καθημερινότητα. Το κράτος αρνιόταν να τους δει και άρα να εκτεθεί στη βάση της εφαρμογής των διεθνών του υποχρεώσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η εξιστόρηση της εμπειρίας ενός κλιμακίου της FIDH που επισκέφθηκε τη Λέσβο τον Οκτώβριο του 2013 για να παρατηρήσει επί τόπου τους τρόπους διαχείρισης των μεταναστευτικών εισροών.⁴⁹ Το κλείσιμο του Κέντρου Κράτησης της Παγανής, διαβόητου για τις ανθυγιεινές συνθήκες του, είχε αφήσει στην πράξη το νησί χωρίς επίσημες υπο-

δομές για την υποδοχή των προσφύγων που συνέρρεαν μαζί με τα χτίσιμα του φράχτη στον Έβρο, και τις κρατικές υπηρεσίες σε μεγάλη σύγχυση αρμοδιοτήτων. Οι ερευνητές περιέγραψαν ως grotesque την κατάσταση μιας ομάδας μεταναστών. Οι μετανάστες «επί τρεις μέρες πηγαينوέρχονταν ανάμεσα στους λιμενικούς και την Αστυνομία προσπαθώντας να συλληφθούν! Αυτός ήταν ο μόνος τρόπος για να εξασφαλίσουν το επίσημο έγγραφο (τη διαταγή απομάκρυνσης από την ελληνική επικράτεια εντός προθεσμίας) που απαιτείται για να μπορέσουν να πάρουν το πλοίο για την Αθήνα».⁵⁰ Κανείς τους φυσικά δεν ενδιαφερόταν να γυρίσει πίσω. Οι περισσότεροι από αυτούς πιθανότατα θα επέκτειναν παράτυπα την παραμονή τους στην Αθήνα μέχρι να βρουν τρόπο να συνεχίσουν το ταξίδι προς «την Ευρώπη».⁵¹ Η εικόνα που καταγράφηκε από τους ερευνητές είναι ενδεικτική των αντιφάσεων μιας κατά τα άλλα οδυνηρής συνθήκης: η σύλληψη ως συνθήκη της ελεύθερης μετακίνησης, το τυπικό ως προϋπόθεση του παράτυπου. Και πίσω από αυτά η κρατική δυστοκία που αγγίζει πλέον την άρνηση. Η ίδια στάση άρνησης θα μπορούσαμε να πούμε ότι ισχύει και απέναντι στη δεύτερη γενιά των μεταναστών που συχνά καταδικάζονται στην αιθαγένεια.

Η δεύτερη αυτή φάση κορυφώθηκε το 2013, χρονιά σταθμό στην ιστορία της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα, μ' ένα ξενοφοβικό κρεσέντο που ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε με δύο δολοφονίες: του Σαχζάτ Λουκμάν τον Ιανουάριο και του Παύλου Φύσσα τον Σεπτέμβριο. Κατά την περίοδο Ιανουαρίου-Δεκεμβρίου 2013, το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κατέγραψε, μέσω συνεντεύξεων με τα θύματα, 166 περιστατικά ρατσιστικής βίας (εκ των οποίων τα 148 συνέβησαν από τον Ιανουάριο μέχρι τον Σεπτέμβριο και τα 18 το τελευταίο τρίμηνο του έτους) με τουλάχιστον 320 θύματα. Τα 143 περιστατικά αφορούσαν μετανάστες ή πρόσφυγες, ενώ τα υπόλοιπα 22 στρέφονταν ενάντια σε ΛΟΑΤ άτομα και ένα ενάντια σε μια υπερασπίστρια ανθρωπίνων δικαιωμάτων (συνήγορο θυμάτων). Ο αριθμός των θυμάτων ήταν ιδιαίτερα αυξημένος, λόγω της καταγραφής του περιστατικού στη Νέα Μανωλάδα, όπου σημειώθηκαν 155 θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης με ρατσιστικό κίνητρο, κατά των οποίων πυροβόλησαν οι επιστάτες τραυματίζοντας 35 από αυτά.

Η δολοφονία Φύσσα υπήρξε μια δραματική στιγμή κορύφωσης της στρατηγικής της ρήξης με το καθεστώς διαφορετικότητας μέσω της βίαιης πρόκλησης. Αυτή η επέκταση του πεδίου εφαρμογής των βίαιων, δολοφονικών προκλήσεων από τους μετανάστες στους πολιτικο-ιδεολογικούς αντιπάλους –και άρα στο εσωτερικό της κοινής ελληνικής ταυτότητας–, το γεγονός δηλαδή ότι το θύμα ήταν Έλληνας, ομοεθνής του δράστη, λειτούργησε ως ύβρις. Η στροφή της δολοφονικής βίας εναντίον του «οικείου άλλου» –που διαθέτει όλα τα συνοδευτικά του προ-

σώπου γνωρίσματα: όνομα, εντοπιότητα, κοινωνική ένταξη, πολιτική ταυτότητα κτλ.– ως μέσο οροθέτησης σφαιρών επιρροής και ανακατανομής του κοινωνικού πεδίου, υπήρξε στρατηγικό λάθος. Η επέκταση του νοήματος της ετερότητας στη βάση της οποίας νομιμοποιείται η δολοφονική βία –από τον εθνο-πολιτισμικό και «φυλετικό» στον πολιτικό «άλλο»– είχε ευθείες εμφυλιοπολεμικές συνδηλώσεις και, από αυτή την πλευρά, ξεπερνούσε τα όρια. Αναβάθμιζε τη σύγκρουση γύρω από το μεταναστευτικό σε γενικευμένη ιδεολογικο-πολιτική σύγκρουση.

Η αντίδραση της πολιτείας ήταν σχετικά άμεση. Οι μαζικές συλλήψεις στελεχών της ΧΑ και οι δικαστικές διώξεις που ακολούθησαν αποτέλεσαν σημείο καμπής σηματοδοτώντας μια νέα φάση. Η στρατηγική της βίας ηττήθηκε. Μαζί αποδυναμώθηκε και η εφαρμογή αυτής της στρατηγικής στο προνομιακό της πεδίο που ήταν οι ξένοι μετανάστες. Αυτό φάνηκε άμεσα στο επίπεδο της καθημερινότητας, όπου καταγράφηκε σημαντική κάμψη των περιστατικών ρατσιστικής βίας το τελευταίο τρίμηνο του 2013.⁵²

Οι εξελίξεις αυτές είχαν παραπέρα δομικές επιπτώσεις στον βαθμό που συνέβαλαν στην αργή αλλά σταθερή επιβεβαίωση του επίσημου επιπέδου και στην επανασυγκρότηση της ιεραρχίας των επιπέδων στο καθεστώς διαφορετικότητας. Η λήψη κάποιων, έστω δειλών, νομοθετικών μέτρων εναντίον του ρατσισμού μέσα από τα οποία το περιεχόμενο της έννοιας των «διακρίσεων» διευρύνθηκε για να καλύψει νέες κατηγορίες υποκειμένων είναι ενδεικτική αυτής της αντίστροφης δυναμικής.

5. Ετερότητα και θεσμική διαταραχή: το αδιανόητο των ρατσιστικών διακρίσεων

Θα ήθελα να κλείσω αυτή την εργασία με τον σχολιασμό του νόμου 4285, του λεγόμενου «αντιρατσιστικού νόμου», που ψηφίστηκε έναν χρόνο μετά την έναρξη των διώξεων εναντίον της ΧΑ. Πουθενά αλλού στο επίπεδο του επίσημου λόγου και της κρατικής πολιτικής δεν αποτυπώνονται καλύτερα οι περιπέτειες της ετερότητας απ' ό,τι στις παλινοδίες που χαρακτήρισαν τη διαδικασία θεσμοθέτησης μέτρων ενάντια στη νέα ξеноφοβία και τον ρατσισμό. Σε όλο αυτό το διάστημα, από την αρχή των νέων μεταναστεύσεων προς την Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '90 και με αυξανόμενη ένταση στη διάρκεια της κρίσης, οι ρατσιστικές συμπεριφορές ήταν ορατές δια γυμνού οφθαλμού στην καθημερινότητα. Πιο πρόσφατα, μάλιστα, κατέκλυζαν στην κυριολεξία την ελληνική κοινωνία και ευθέως απειλούσαν τη συνοχή της. Από την άλλη πλευρά, οι πιέσεις για λήψη νέων νομοθετικών μέτρων και βελτίωσης του νομοθετικού πλαισίου από διεθνείς φορείς (όργανα της ΕΕ, διεθνείς οργανώσεις) αλλά και από το εσωτερικό της χώρας (συλλογικότητες, κόμματα) ήταν εύλογες, επαναλαμβανόμενες και ιδιαίτερα ισχυρές. Παρ' όλα αυτά, η επί-

σημη πολιτεία παρέμενε αδρανής. Όλη αυτή την περίοδο η θεσμική υποδομή για την αντιμετώπιση του ρατσισμού ήταν καθηλωμένη στον ξεπερασμένο και ανενεργό νόμο 927/1979 «Περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις» με τον οποίο υποτίθεται ότι ελέγχονταν, όπως αποδείχτηκε μόνο στη θεωρία, οι ρατσιστικές ιδέες, όχι όμως και οι πράξεις, δηλαδή οι ίδιες οι διακρίσεις. Το μόνο μέτρο που λήφθηκε ήταν η τροποποίηση του άρθρου 79 του Ποινικού Κώδικα το 2013 με την οποία προστέθηκε στους επιβαρυντικούς παράγοντες τέλεσης ενός εγκλήματος το εθνικό, φυλετικό, θρησκευτικό μίσος, όπως και το μίσος λόγω διαφορετικού σεξουαλικού προσανατολισμού κατά του παθόντος.

Η πρώτη ουσιαστική πρωτοβουλία ανανέωσης του νομοθετικού οπλοστασίου ενάντια στον ρατσισμό έγινε το 2011 και είχε πάλι ως βασικό της έρεισμα μια Οδηγία της ΕΕ, την Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της ΕΕ. Τότε, σε μια πολύ αρνητική συγκυρία για την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ κατατέθηκε από την κυβέρνηση σχέδιο νόμου με τίτλο «Καταπολέμηση εκδηλώσεων ρατσισμού και ξеноφοβίας». Οι αντιδράσεις στο νομοσχέδιο συνυφάνθηκαν με τις κινητοποιήσεις εναντίον του μνημονίου και την αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης. Τελικά, αν και ψηφίστηκε κατά πλειοψηφία στην αρμόδια Κοινοβουλευτική Επιτροπή, το νομοσχέδιο δεν ήρθε προς ψήφιση από την κυβέρνηση Παπαδήμου λόγω αντιδράσεων της ΝΔ και του ΛΑΟΣ. Ακολούθησε νέα νομοθετική πρωτοβουλία στο πλαίσιο της συγκυβέρνησης ΝΔ, ΠΑΣΟΚ και ΔΗΜΑΡ την άνοιξη του 2013, η οποία αποδείχτηκε εξίσου αδιέξοδη. Αυτή τη φορά η νομοθετική πρωτοβουλία του υπουργού Δικαιοσύνης συνάντησε την αντίθεση του ισχυρότερου κυβερνητικού εταίρου, της ΝΔ, με αποτέλεσμα οι βουλευτές των άλλων δύο κομμάτων της συγκυβέρνησης να υιοθετήσουν και να καταθέσουν με τις υπογραφές τους το προηγούμενο σχέδιο νόμου. Στο αντιρατσιστικό, λοιπόν, η συγκυβέρνηση διασπάστηκε στα δύο. Ακολούθησε η πρόταση της ΝΔ που απλώς τροποποιούσε τον νόμο 927/1979 και αμέσως μετά πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ με τίτλο «Καταπολέμηση των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά». Η διαμάχη γύρω από τον αντιρατσιστικό νόμο αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες αποδόμησης της συγκυβέρνησης των τριών κομμάτων και αποχώρησης της ΔΗΜΑΡ. Τον Νοέμβριο του 2013 η νέα συγκυβέρνηση ΝΔ και ΠΑΣΟΚ κατέθεσε νέο νομοσχέδιο. Κι αυτό χρειάστηκε έναν χρόνο ζυμώσεων και αναβολών για να φθάσει προς συζήτηση στο Κοινοβούλιο.

Μόνο το 2014, λοιπόν, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να ψηφίσει την «Τροποποίηση του ν. 927/1979 και προσαρμογή του στην απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ», όπως τυπικά ονομάζεται ο σχετικός νόμος. Ο νόμος 4285, που κατ' ευφημισμό χαρακτηρίστηκε «αντιρατσιστικός», όρισε τον ρατσισμό στο επίπεδο του λόγου και της διακίνησης

ιδεών (ως «λόγο μίσους») και όχι στο επίπεδο της πρακτικής: δεν αναγνώρισε ως ξεχωριστή νομική κατηγορία το «ρατσιστικό έγκλημα» ούτε προέβλεψε μέτρα προστασίας των θυμάτων και των μαρτύρων αντίστοιχων περιστατικών. Έμμεσα περιέγραψε τον ρατσισμό με μονοδιάστατο τρόπο, ως επεισακτο φαινόμενο, παράγωγο μιας εξωγενούς διαδικασίας (όπου τα ΜΜΕ έχουν δεσπόζοντα ρόλο) και έξωθεν υποκίνησης ενώ, αγνοώντας το ρατσιστικό κίνητρο, απέκλεισε το ενδεχόμενο να υπάρχει ο ρατσισμός ως ενδογενής πολιτισμική δυνατότητα. Αλλά και στο επίπεδο του λόγου, όπου δόθηκε η έμφαση, η παραχώρηση την οποία έκανε ο νομοθέτης προς την έξωθεν επιβεβλημένη ετεροφιλία και τις πιέσεις της ΕΕ και συλλογικών φορέων εξισορροπήθηκε, για να μην πούμε υπερκαλύφθηκε, από τη διεύρυνση της έννοιας της γενοκτονίας σε εθνική κατεύθυνση.

Με αξιοθαύμαστη επινοητικότητα ο ιδεολογικά συντηρητικός «νομοθέτης» μετέθεσε το κέντρο βάρους του νόμου, και ακόμη περισσότερο της δημόσιας πρόσληψής του, από τον ρατσισμό στην άρνηση των γενοκτονιών. Αξιοποίησε το «εθνικό φίλτρο», την ευαισθησία του δημόσιου ακροατηρίου στα λεγόμενα «εθνικά θέματα» και «εθνικά δίκαια», για να πετύχει δύο στόχους: πρώτον, να ανασηματοδοτήσει το ένα σκέλος της Ευρωπαϊκής Οδηγίας, αυτό που αφορούσε την άρνηση του Ολοκαυτώματος, διευρύνοντας –και έτσι αποδυναμώνοντας– την έννοια της γενοκτονίας με εθνικού ενδιαφέροντος πληθυσμούς, και δεύτερον, να φέρει την εθνικά αναθεωρημένη εκδοχή της γενοκτονίας στο κέντρο του νόμου, βάζοντας με αυτόν τον τρόπο σε δεύτερη μοίρα την, έτσι κι αλλιώς πλήρως αποδυναμωμένη, ποινικοποίηση ρατσιστικών πράξεων και κινήτρων. Έτσι, νομιμοποιήθηκε η νομοθετική αυτή κίνηση στο συντηρητικό ακροατήριο, μέρος του οποίου ήταν ακόμη σε ρατσιστικό παροξυσμό. Ο επίσημος «αντιρατσισμός» έγινε εθνικά εύπεπτος. Καθώς με την επέκταση του νοήματος της γενοκτονίας οι διακρίσεις εναντίον του έμφυλου, εθνοπολιτισμικού «άλλου» εξισώθηκαν με τις διακρίσεις εναντίον του εαυτού, χάθηκε η διαφοροποίηση της μειονότητας από την πλειονότητα.

Οι πολλαπλές και μακροχρόνιες προσπάθειες θέσπισης του «αντιρατσιστικού νόμου» υπήρξαν, λοιπόν, εξαιρετικό παράδειγμα των ταλαντεύσεων και αντιφάσεων που χαρακτηρίζουν τη διαπραγμάτευση της διαφοράς στο επίπεδο του επίσημου λόγου: στη διάρκεια της μακράς συζήτησης το «αντιρατσιστικό νομοσχέδιο» κατέστη πεδίο έκφρασης της διαφορετικής άποψης κάθε πολιτικής δύναμης και άρα ενδείκτης του υψηλού βαθμού διαφοροποίησης του επίσημου λόγου. Ακόμη περισσότερο, ο νόμος έγινε αγωγός μιας διασπαστικής δυναμικής, που λειτούργησε οριζόντια, ανάμεσα στα διαφορετικά κόμματα, και κάθετα, παράγοντας εγκάρσιες τομές στους κομματικούς σχηματισμούς. Στα πολλά εναλλακτικά νομοσχέδια κατα-

γράφηκε όλη η γκάμα απόψεων στο συνεχές φιλοξενία-μισοξενία: από την προσχηματική ξενοφοβική ετεροφιλία της Κεντροδεξιάς και την κοσμοπολιτική ετεροφιλία της Κεντροαριστεράς μέχρι την απροσχημάτιστα ρατσιστική ξενοφοβία της Ακροδεξιάς και την ιδεολογικά αλληλέγγυα φιλοξενία της Αριστεράς.

Από την άλλη πλευρά, η ψήφιση του νόμου, έστω με μεγάλες καθυστερήσεις, έστω με μεγάλη δυστοκία, έστω με ένα περιεχόμενο που στην πράξη σχεδόν εξουδετερώνει τη δραστικότητα ενός πραγματικά αντιρατσιστικού νομοθετήματος, υπήρξε ένα ακόμη βήμα στην ενίσχυση του επίσημου επιπέδου –ακόμη κι αν ο τρόπος εφαρμογής του αποδειχθεί προβληματικός. Μπορεί η ψήφισή του να συναρτάται με πολλούς παράγοντες (κομματικές στρατηγικές, αμφίρροπες πιέσεις, κ.ά.). Σε κάθε περίπτωση, όσο η όλη διαδικασία, με τις μακροχρόνιες ζυμώσεις και συγκρούσεις, αποτελεί μαρτυρία του ξενοφοβικού σπινάλι στο οποίο είχαν αναμικθεί η καθημερινότητα με τις επίσημες πολιτικές άλλο τόσο η ψήφισή του συμβάλλει στην απεμπλοκή των δύο επιπέδων και τη *σταδιακή επανασταθεροποίηση* του καθεστώτος διαφορετικότητας.

Υπ' αυτή την έννοια ο συγκεκριμένος νόμος είναι σημαντικός και το ιδεολογικό του στίγμα ιδιαίτερα σημαίνον. Ποιο είναι αυτό; Ο επίσημος λόγος εξακολουθεί να αρνείται ότι στη χώρα που γέννησε τη φιλοξενία συντελούνται ρατσιστικές πράξεις. *Στον εκ φύσεως φιλόξενο Έλληνα δεν παρεπιδημούν ρατσιστικά κίνητρα*. Παραμένοντας, δηλαδή, συνεπής στο πνεύμα του νόμου του 1979, ο νέος νόμος επιμένει να μας υπενθυμίζει ότι *πρόβλημα δεν είναι η ρατσιστική συμπεριφορά αλλά λόγοι που μπορεί να ωθούν στον ρατσισμό*. Φυλετικές διακρίσεις δεν νοούνται στην ελληνική κοινωνία: δεν χωρούν, όπως κάθε μορφή διαφοράς, στην επίσημη εθνική ομοιομορφία.

Ας μείνουμε λίγο σε αυτό το σημείο. Τι είναι εκείνο που κάνει τον νομοθέτη του 2014 –κατά τεκμήριο έμπειρο πολιτικό, με καλή γνώση της κοινωνίας την οποία εκπροσωπεί στο Κοινοβούλιο αλλά και με αντίληψη της κατάστασης των πραγμάτων στο ευρωπαϊκό περιβάλλον– να αναπαράγει τη σχεδόν ομόφωνη (98%) άποψη των εκπαιδευτικών που, απαντώντας πριν από 15 χρόνια στο ερωτηματολόγιο της έρευνας για τον εθνοκεντρισμό στην εκπαίδευση, θεωρούν σχεδόν αυτονόητο ότι «οι Έλληνες δεν είναι ρατσιστές»;⁵³ Τι νόημα έχει αυτή η «ιθαγενής» αντίληψη του ρατσισμού, η οποία έμμεσα διακινείται στον «αντιρατσιστικό» νόμο; Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν η αντίληψη αυτή συγκρούεται με τη σκληρή πραγματικότητα καλά διαπιστωμένων και επαναλαμβανόμενων περιστατικών διάκρισης και βίαιης συμπεριφοράς απέναντι σε ξένους μετανάστες. Εκτιμώ ότι τέτοιοι ισχυρισμοί δεν εστιάζουν κυριολεκτικά στη σχετική παρουσία ή απουσία διακρίσεων, αλλά αντίθετα υπαινίσσονται τον *αδιανόητο* χαρακτήρα τους. Έμμεσα διατείνονται ότι στην ελληνική κοι-

ωνία δεν υπάρχουν οι συνθήκες που καθιστούν δυνατές τις διακρίσεις. Ειδικότερα, επαναλαμβάνουν την πεποίθηση ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει χώρος για την αναγνώριση της πολιτισμικής ετερότητας ως άλλης ταυτότητας και σημαίνουσας παραμέτρου της δράσης από τη στιγμή που η φιλοξενία κάνει το εξομοιωτικό της θαύμα! Ο ρατσισμός απουσιάζει, διότι δεν νοείται να υπάρχει –ή καλύτερα να επιβιώνει– αυτό που τον ενεργοποιεί, δηλαδή η σημαίνουσα ετερότητα που επίμονα διεκδικεί την αναπαραγωγή της.

Φαίνεται, λοιπόν, σαν ο νομοθέτης να εξακολουθεί να εμπιστεύεται την παραδοσιακή δομή της φιλοξενίας. Παρά το πλήγμα που έχει δεχθεί η φιλοξενία από τη ρατσιστική υποτροπή, εκτιμά ότι μπορεί να ανακάμψει ως εξομοιωτικός μηχανισμός και να ενεργοποιηθεί αποτελεσματικά απέναντι στην «ακώνευτη» ετερότητα των αφροασιατών μεταναστών. Υπάρχει, βέβαια, και η άλλη εκτίμηση: ότι μια σύγχρονη ευρωπαϊκή χώρα όπως η Ελλάδα –λόγω της γεωγραφικής της θέσης και όχι λόγω αποικιοκρατικού παρελθόντος, όπως η μεταπολεμική Βρετανία, Γαλλία ή Ολλανδία– θα πρέπει να λογαριαστεί σε νέα και μόνιμη βάση με τους πληθυσμούς που οι νεο-αποικιακοί ανταγωνισμοί στην Ασία και την Αφρική ωθούν μέσω του ελληνικού εδάφους στην Ευρώπη.

Οι καιροί απαιτούν τη ριζική αναθεώρηση των πολιτισμικών δομών και των κοινωνικών πρακτικών απέναντι στους ξένους μετανάστες. Διότι αυτή τη φορά η διαφορά ήρθε για να μείνει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Έφη Αβδελά, τον Γιώργο Αγγελόπουλο, την Αγγελική Αθανασοπούλου, τον Χρήστο Λυριντζή, την Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, την Κατερίνα Ροζάκου και τη Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη για τα πολύ χρήσιμα σχόλια σε προηγούμενες εκδοχές του κειμένου. Για λόγους χώρου η βιβλιογραφική υποστήριξη του άρθρου περιορίζεται σε πρόσφατα ενδεικτικά δημοσιεύματα.

2. Για τον ανθρωπολογικό ορισμό της ετερότητας και για μια πληρέστερη ανάλυση των διαδικασιών διαφοροποίησης μέχρι το 2005, βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Τα άκρη της ετερότητας: Διαδικασίες διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα», εισαγωγή στο του ίδιου (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 1-85. Το παρόν άρθρο εφαρμόζει την ίδια οπτική στις εξελίξεις της πιο πρόσφατης περιόδου.

3. Το φαινόμενο, βέβαια, δεν είναι μοναδικό στον ελληνικό 20ό αιώνα. Ανάλογης έντασης υπήρξε η μαζική εισροή προσφύγων από την Ανατολία το 1922, αν και οι ποιοτικές διαφορές των δύο μεγάλων πληθυσμιακών μετακινήσεων προς την Ελλάδα είναι σημαντικές.

4. Για τις εναλλακτικές εκδοχές της «πολυπολιτισμικότητας» που αναδεικνύονται στο τέλος της δεκαετίας του '90, βλ. Γ. Αγγελόπουλος, «Πολυπολιτισμικότητα “αλά γκρέκα”»: Από το 1980 στο 2009», *Επιστήμη και Κοινωνία* 30 (2013), σ. 75-104.

5. Βλ. M. Herzfeld, «Polyglot Perspectives: The Margins of Europe and the Limits of Alterity [A presentation of Evthymios Papataxiarchis (ed.), *Peripetias tis eterotitas: I paraghoyi tis politismikis dhiaforas sti simerini Elladha* (Adventures of Alterity: The Production of Cultural

Difference in Modern Greece)]», *Anthropological Quarterly* 82/1 (2009), σ. 311-330.

6. Περισσότερα γι' αυτό βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Εκκρεμείς διαφορές: Σύνορο, σώμα και εθνοπολιτισμική υποκειμενικότητα στην καθημερινή πολιτική πράξη», εισαγωγή στο του ίδιου (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014, σ. 17-77.

7. Η έννοια της «φιλοξενίας» σχολιάζεται διεξοδικά στην εισαγωγή του *Περιπέτειες της ετερότητας*. Τα εισαγωγικά υποδηλώνουν μια μεθοδολογική στρατηγική πολιτισμικής προβληματοποίησης της φιλοξενίας και αντιμετώπισής της ως «ιθαγενούς κατηγορίας», δηλαδή κατηγορίας που στερείται αναλυτικού στάτους. Για λόγους αφηγηματικής οικονομίας δεν χρησιμοποιώ τα εισαγωγικά στη συνέχεια του κειμένου. Τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει ένα αυξημένο ενδιαφέρον για τη φιλοξενία στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας και της κοινωνικής θεωρίας με αφετηριακό σημείο το έργο του Ντερντά. Ενδεικτικά βλ. τις συμβολές στο T. Clavier (επιμ.), *The Conditions of Hospitality: Ethics, Politics, and Aesthetics on the Threshold of the Possible*, Fordham University Press, N. Υόρκη 2013. Για τη μακρά ανθρωπολογική ερευνητική παράδοση στο ζήτημα και την πρόσφατη ανανέωση του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος στη φιλοξενία, βλ. M. Candea / G. da Col, «The Return to Hospitality», *Journal of the Royal Anthropological Institute* 18.s1 (2012), σ. 1-19.

8. Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Στην άκρη του βλέμματος: Η κρίση της “φιλοξενίας” την εποχή των διαπερατών συνόρων», *Σύγχρονα Θέματα* 107 (2009), σ. 67-74.

9. Το φαινόμενο καταγράφεται σε στατιστικούς, δημοσκοπικούς δείκτες, στο πλούσιο δημοσιογραφικό ρεπορτάζ και κυρίως σε ένα διαρκώς αυξανόμενο αριθμό επιστημονικών μελετών. Σημαντική πηγή είναι και οι πολλές και διεξοδικές εκθέσεις των ελληνικών και διεθνών οργανισμών και οργανώσεων που ασχολούνται με τα θέματα της μετανάστευσης, τόσο των ελληνικών –της Αντιγόνης, του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, του Συνηγόρου του Πολίτη, όσο και των διεθνών του Γραφείου Δημοκρατικών Θεσμών και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων (ODIHR), της European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), του Συμβουλίου της Ευρώπης, του Ευρωπαϊκού Δικτύου Μετανάστευσης, του Human Rights Watch (HRW), του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA), της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHRC), καθώς και του Euro-Mediterranean Human Rights Network (EMHRN), της International Federation for Human Rights (FIDH), του Migreurop και του ProAsyl. Οι παραπάνω εκθέσεις βρίσκονται στους δικτυακούς τόπους των συναφών οργανισμών. Επίσης, βλ. τις ποσοτικές και ποιοτικές μελέτες του KEMO και του Mediterranean Observatory of Migration, καθώς και ποικίλων πανεπιστημιακών και ερευνητικών κέντρων.

10. Η προσέγγισή μου έχει κάποια θεωρητική συνάφεια με το μοντέλο της κυβερνητικότητας του μεταναστευτικού που σύμφωνα με τον Didier Fassin, την πρόσφατη περίοδο περιλαμβάνει τόσο την αυξανόμενη αστυνόμευση των γεωγραφικών συνόρων όσο και την παραγωγή φυλετικοποιημένων συνόρων ανάμεσα στους ανθρώπους (βλ. D. Fassin, «Policing Borders, Producing Boundaries. The Governmentality of Immigration in Dark Times», *Annual Review of Anthropology* 40 (2011), σ. 213-226. Ωστόσο, εδώ δίνω πολύ μεγαλύτερο βάρος στο χαμηλό επίπεδο των ανεπίσημων πρακτικών, μια στρατηγική που «ταιριάζει» με τα ειδικά χαρακτηριστικά της περιόδου στην οποία εστιάζω, όταν το πεδίο των ανεπίσημων πρακτικών απέκτησε αυξημένη δραστηριότητα.

11. Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία: Υποθέσεις εργασίας», στο του ίδιου, *Περιπέτειες της ετερότητας*, ό.π., σ. 412.

12. Για παράδειγμα βλ. M. Herzfeld, *Η ποιητική του ανδρισμού*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012.
13. Για το ειδικό βάρος που έχει η διαφοροποίηση επίσημου/ανεπίσημου στην ελληνική περίπτωση και τη διαφορά της προσέγγισής μου από δυϊστικές αναλύσεις της εθνικής ταυτότητας, όπως η πρώτη ανάλυση της «δισημίας» (Ρωμιός/Ελληνας) από τον Michael Herzfeld και του «πολιτισμικού δυϊσμού» (εκουχρονιστική/παρωχημένη κουλτούρα) από τον Νικηφόρο Διαμαντούρο, βλ. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας», *ό.π.*, σ. 409-411.
14. Για τον καθορισμό του επίσημου λόγου από την εθνικιστική ιδεολογία, ενδεικτικά βλ. Λ. Βεντούρα, «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Μ. Παύλου / Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, ΚΕΜΟ, Αθήνα 2004, σ. 174-204.
15. Βλ. R. Brubaker, «The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and its Sequels in France, Germany, and the United States», *Ethnic and Racial Studies* 24 (2001), σ. 531-548. Για να αποδώσω τις διαφορετικές αποχρώσεις του αγγλικού assimilation χρησιμοποιώ δύο όρους: τον όρο «αφομοίωση» για να αναφερθώ στην «από τα πάνω» επιβολή της ομοιότητας ως κατάστασης και τον όρο «εξομοίωση» για να περιγράψω την «από τα κάτω» διαδικασία ατελούς μετατροπής του διαφορετικού σε όμοιο.
16. Για τη νεότερη έρευνα σχετικά με τη «φιλοξενία», βλ. Κ. Rozakou, «The Biopolitics of Hospitality in Greece: Humanitarianism and the Management of Refugees», *American Ethnologist* 39 (2012), σ. 562-577.
17. Για παράδειγμα, από τα θεσμικά όργανα και τους φορείς της ΕΕ (π.χ. εκθέσεις της Eurostat).
18. Αυτό γενικότερα προσδίδει στη φιλοξενία μια μεγάλη αμφισημία. Ενδεικτικά βλ. B. Honig, «Another Cosmopolitanism? Law and Politics in the New Europe», στο S. Benhabib (επιμ.), *Another Cosmopolitanism: Hospitality, Sovereignty and Democratic Iterations*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2008, σ. 211.
19. Για την, κυρίως οικονομική, μετανάστευση προς την Ελλάδα την περίοδο 1974-1991, ενδεικτικά βλ. M. Baldwin-Edwards / K. Apostolatos, «Greece», στο H. Fassmann / U. Reeger / W. Sievers (επιμ.), *Statistics and Reality: Concepts and Measurements of Migration in Europe*, IMISCOE, Άμστερνταμ 2009, σ. 233-262. Για τις συχνύσεις και γενικότερες δυσκολίες στην αποτίμηση του αριθμού των αλλοδαπών που ζουν στην Ελλάδα, βλ. Γ. Τσιούκας, «Αλλοδαποί πληθυσμοί στην Ελλάδα: Κατηγορίες και αριθμητικά δεδομένα», *Σύγχρονα Θέματα* 107 (2009), σ. 47-56.
20. Μετά το 2005 η Ελλάδα έγινε η σημαντικότερη πύλη εισόδου μεταναστών προς την Ευρώπη, υποδεχόμενη το 80% των ατύπως εισερχομένων στην ΕΕ. Βλ. UNCHR, *Greek Xenophobia on the Rise*, 2012, σ.1.
21. Για τον ρόλο που παίζει η οργάνωση της κοινωνικότητάς τους σε συγγενειακή και όχι σε εθνοτική βάση, βλ. T. Iosifides / M. Lavrentiadou / E. Petracou / A. Kontis, «Forms of Social Capital and the Incorporation of Albanian Immigrants in Greece», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33 (2007), σ. 1343-1361.
22. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Λίνα Βεντούρα, ο «θεσμικός ρατσισμός» εγκλωβίζει τους μετανάστες στις κατώτερες θέσεις και τους στερεί τη μεταχείριση που αρμόζει σε υποκείμενα δικαίου, περιορίζοντας τα δικαιώματά τους. Βλ. Λ. Βεντούρα, «Κράτος, έθνος και ομογένεια, 1974-2001», στο Μ. Παύλου / Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), *Μετανάστες και μειονότητες*, ΚΕΜΟ, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 203.
23. Βλ. Α. Athanasopoulou, «Constructing a Modern and/or Western Identity: The Case of Albania and of Albanian Immigrants in Greece», *Ethnologia Balkanica* 15-16 (2012), σ. 311-330, καθώς και την πρόσφατη έρευνα της Μαρίκας Ρόμπου-Λεβίδου.
24. Πρόκειται για τις περίφημες «σκούπες», που στις αρχές της δεκαετίας του 1990 πραγματοποιούνταν χωρίς ειδικό νομικό πλαίσιο. «Από το 1992 μέχρι το 1995, 250.000-282.000 μετανάστες (κυρίως Αλβανοί) απελαύνονταν κάθε χρόνο, αν και υπήρξαν περιπτώσεις πολλαπλής απέλασης των ίδιων ατόμων»: M. Baldwin-Edwards, *Immigrants, Racism and the New Xenophobia of Greece's Immigration Policy*, Mediterranean Migration Observatory, Working Paper 11, 2014, σ. 1.
25. Συνολικά έγιναν τέσσερις διαδοχικές νομιμοποιήσεις: το 1997, το 2001 (ν. 2910), το 2005 (ν. 3386) και το 2007 (ν. 3536). Για μια συγκριτική αποτίμηση βλ. European Parliament, Directorate-General Internal Policies, *Trends on Regularization of Third Country Nationals in Irregular Situation of Stay Across the European Union*, 2008, σ. 18-20. Για τις επίσημες πολιτικές στο μεταναστευτικό μέχρι το 2008, βλ. ενδεικτικά Μ. Παύλου, «Λόγος και πολιτικές για τους μετανάστες», στο Μ. Παύλου / Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), *Μετανάστες και μειονότητες*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 21-68.
26. Βλ. Βεντούρα, «Κράτος, έθνος και ομογένεια, 1974-2001», *ό.π.*, σ. 135.
27. Βλ. το σύνδρομο της «περιστρεφόμενη πόρτας», μεταφορά που περιγράφει το φαινόμενο της αναγκαστικής τους επιστροφής στη χώρα της πρώτης διέλευσης, όταν φθάνουν στον τελικό τους περιορισμό όπου και συλλαμβάνονται: βλ. Human Rights Watch, *Μίσος στους δρόμους: Η ξενοφοβική βία στην Ελλάδα*, Αθήνα 2012, σ. 35.
28. Βλ. V. Arapoglou / T. Maloutas, «Segregation, Inequality and Marginality in Context: The Case of Athens», *The Greek Review of Social Research*, ειδικό τεύχος 136C (2011), σ. 135-155.
29. Ένα ακραίο ίσως παράδειγμα υπήρξε ο καταυλισμός των παράτυπων μεταναστών στο λιμάνι της Πάτρας. Βλ. Β. Λαδάς, «Εγκλωβισμένοι στην Πάτρα», *Σύγχρονα Θέματα* 107 (2009), σ. 75-80.
30. Για τους αφροασιατές μετανάστες στην Ελλάδα, βλ. ενδεικτικά Α. Δημητριάδη, *Διέλευση και μετανάστευση στην Ελλάδα: Η περίπτωση των Αφγανών, Πακιστανών και Μπανγκλαντεσιανών*, νήσος, Αθήνα 2013, και Κ. Ροζάκου, «Αφρικανές οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: Χρώμα και διαβαθμίσεις της διαφοράς», στο Χ. Μπέλλας (επιμ.), *Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης*, έκδοση Πανεπιστημίου Αιγαίου, 2012, σ. 279-316.
31. Η κατηγορία αυτή ταυτοποίησης των παράτυπων μεταναστών είχε εφαρμοστεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν εμφανίστηκε ένα σύνδρομο αντιξενικότητας. Βλ. Παπαταξιάρχης, «Τα άκθη της ετερότητας», *ό.π.*, σ. 47-49. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρόσφατης επανενεργοποίησης του όρου «λαθρομετανάστης» στο πιο επίσημο επίπεδο είναι η χρήση του επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ στις «Αιτιολογικές εκθέσεις» που συνοδεύουν τους νόμους 3838 του 2010 για την ιθαγένεια και 3907 του 2011 για το άσυλο.
32. Η UNHCR υπολογίζει ότι οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες ήταν 2.100 στο τέλος του 2012, ενώ οι αιτούντες άσυλο ήταν 50.126 άτομα στο μέσο του 2013. Η Eurostat εκτιμά ότι υπήρχαν 48.000 αιτήσεις σε εκκρεμότητα τον Μάρτιο του 2014. Βλ. Baldwin-Edwards, *Immigrants*, *ό.π.*, σ. 5.
33. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχε επίσημος μηχανισμός καταγραφής περιστατικών ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα, γι' αυτό και απουσίαζαν τα στοιχεία για την Ελλάδα στις σχετικές ευρωπαϊκές στατιστικές. Μόλις το 2011 ιδρύθηκε το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας με πρωτοβουλία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Σε αυτό σήμερα συμμετέχουν 34 ΜΚΟ. Πέρα από τις δύο Εκθέσεις του Δικτύου για το

2012 και 2013 σημαντικές πηγές είναι: Συνήγορος του Πολίτη, *Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του*, Αθήνα 2013, και Human Rights Watch, *Μίσος στους δρόμους*, ό.π.

34. Μπορεί στη μικρή κλίμακα της καθημερινής αλληλόδρασης οι αφροασιάτες μετανάστες να κατατάσσονταν σε ένα αόρατο περιθώριο, την ίδια στιγμή όμως το δημόσιο βλέμμα κατευθυνόταν σε αυτούς μέσα από μια φυλετικοποιημένη και υποστασιοποιημένη εικόνα τους που επιμελώς κατασκεύαζαν τα ΜΜΕ. Βλ. Χ. Κωνσταντινίδου, «Μετανάστευση και κρίση στον ελληνικό Τύπο», στο Σ. Ζαμπάρλουκου / Μ. Κούση (επιμ.), *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*, Πεδίο, Αθήνα 2014, σ. 388-407.

35. Βλ. Παπαταξιάρχης, «Εκκρεμείς διαφορές», ό.π., σ. 29-31.

36. Βλ. Συνήγορος του Πολίτη, *Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας*, ό.π., σ. 9.

37. Για τις ιδεολογικές καταβολές τέτοιων κινήσεων σε μια αριστερή εκδοχή της «πολυπολιτισμικότητας», βλ. Αγγελόπουλος, «Πολυπολιτισμικότητα “αλά γκρέκα”», ό.π. Για τον ρόλο των ΜΚΟ βλ. Κ. Ροζάκου, «Ο εθελοντισμός στη σύγχρονη Αθήνα: Εναλλακτικές εκδοχές της κοινωνικότητας», στο Κ. Ροζάκου / Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 249-284, και Λ. Καρακατσάνης, «Δράσεις και αναδράσεις: Κοινωνία πολιτών, ετερότητα και το πρόβλημα του αντι-πολιτικού», στο Παύλου / Σκουλαρίκη (επιμ.), *Μετανάστες και μειονότητες*, ό.π., σ. 195-222.

38. Βλ. Τ. Rakopoulos, «Resonance of Solidarity: Meanings of a Local Concept in Anti-austerity Greece», *Journal of Modern Greek Studies* 32 (2014), σ. 95-119.

39. Για το παράδειγμα της Λέσβου, βλ. ενδεικτικά D. Margomenou / F. Papavasiliou, «Times of Crisis and Seeds of New Intimacies on a North Aegean Island: Activism, Alternative Exchange Networks, and Re-Imagined Communities», *Studies in Ethnicity and Nationalism* 13 (2013), σ. 523-529.

40. Ενδεικτικά βλ. L. K. Cheliotis, «Behind the Veil of Philoxenia: The Politics of Immigration Detention in Greece», *European Journal of Criminology* 10 (2013), σ. 725-745.

41. Για τη διαφοροποίηση του «κοινωνικού ή μαχόμενου εθελοντισμού» από τη φιλανθρωπία, βλ. Ροζάκου, «Ο εθελοντισμός στη σύγχρονη Αθήνα», ό.π. Για μια κριτική αποτίμηση του βιοπολιτικού ανθρωπισμού, βλ. Ροζάκου, «The Biopolitics of Hospitality in Greece», ό.π., και Σ. Τρουμπέτα, «Πρόσφυγες και φιλανθρωπικός ανθρωπισμός: Ο προσδιορισμός του προσφυγικού υποκειμένου μεταξύ προστασίας, καταστολής και σωματοποίησης», στο της ίδιας (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα*, Παπαζήσης, Αθήνα 2013, σ. 185-214.

42. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το «Χωριό όλοι μαζί» της Μυτιλήνης.

43. Ενδεικτικά βλ. Π.-Τ. Δέμελη, «Σχετικά με την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων: Η γέννηση του Κέντρου Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων “Villa Azadi” στη Λέσβο», στο Τρου-

μπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα*, ό.π., σ. 243-274.

44. Σχολιάζοντας την εμπλοκή του επίσημου επιπέδου στην παραγωγή και αναπαραγωγή του ρατσιστικού φαινομένου, δίπλα στις επίσημες πολιτικές και θεσμοθετήσεις θα πρέπει να υπογραμμίσουμε το ειδικό βάρος που έχουν δύο πεδία στα οποία δεν αναφέρονται εδώ: τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και το σχολείο. Ενδεικτικά βλ.: Α. Γαζάκης / Δ. Συρρή / Α. Τάκης, *Ρατσισμός και διακρίσεις στην Ελλάδα σήμερα*, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας, Αθήνα 2014· Κωνσταντινίδου, «Μετανάστευση και κρίση στον ελληνικό Τύπο», ό.π.: Α. Φραγκουδάκη, *Ο εθνικισμός και η άνοδος της Ακροδεξιάς*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 151-182.

45. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις».

46. Είναι γεγονός ότι ο νόμος για το άσυλο, καθώς βασιζόταν στο «Σχέδιο Δράσης για τη Διαχείριση των Μεταναστευτικών Ροών» που παρουσιάστηκε από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2010 συμμορφώθηκε με την προτεραιότητα στο ζήτημα της ασφάλειας που διαχρονικά διέπει τις σχετικές κοινοτικές οδηγίες. Βλ. FIDH, Migreurop και EMHRN, *Frontex between Greece and Turkey: At the Border of Denial*, 2014, σ. 64.

47. Βλ. FIDH κ.ά., *Frontex between Greece and Turkey*, ό.π., σ. 66-71.

48. Βλ. ProAsyl, *Pushed Back: Systematic Human Rights Violations in the Aegean Sea and at the Greek-Turkish Land Border*, 2013.

49. Βλ. FIDH κ.ά., *Frontex between Greece and Turkey*, ό.π. Για μια συστηματική και «από τα κάτω» προσέγγιση της θέσης των αιτούντων άσυλο, βλ. H. Cabot, *On the Doorstep of Europe: Asylum and Citizenship in Greece*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 2014.

50. FIDH κ.ά., *Frontex between Greece and Turkey*, ό.π., σ. 76.

51. Άλλωστε πολλοί παράτυποι μετανάστες επέλεγαν τη Μυτιλήνη διότι ήταν γνωστό ότι δεν υπήρχαν υποδομές κράτησης και άρα θα τους άφηναν αμέσως μετά τη σύλληψη. Η λειτουργία του Κέντρου Πρώτης Υποδοχής στη Μόρια, λόγω του περιορισμένου χώρου του Κέντρου, δεν άλλαξε ριζικά την κατάσταση.

52. «Κατά το τρίμηνο αυτό σημειώθηκε μεγάλη μείωση των περιστατικών ρατσιστικής βίας. Η επισήμανση αυτή ενισχύει την πεποίθηση πως οι Αρχές άργησαν πολύ να αναγνωρίσουν την ύπαρξη, το μέγεθος, τα χαρακτηριστικά και την ανάγκη αντιμετώπισης του φαινομένου της ρατσιστικής βίας»: Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, Ετήσια Έκθεση 2013, σ. 1.

53. Βλ. Φραγκουδάκη, *Ο εθνικισμός και η άνοδος της Ακροδεξιάς*, ό.π., σ. 87.